

Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézet

Tordai Zsolt

Kritikus tömegek kétkeréken és online

Társadalmi mozgalom- és internetes közösségszervezés a
magyar Critical Mass példáján

Szakszeminárium-vezető:
Czakó Ágnes

Szociológus-közgazdász szak
Szervezetszociológia szakirány

Tartalomjegyzék

I. BEVEZETÉS	4
Propozíció	4
A dolgozat szerkezete	5
II. TÁRSADALMI MOZGALMAK	8
Civil társadalom	8
Társadalmi mozgalmak – definíciós kísérletek	10
A mozgalomelméletek története – négy alapvető megközelítés	12
Az új társadalmi mozgalmak	17
A magyarországi zöldmozgalom története	19
A zöld mozgalmi család jelenlegi helyzete	22
III. A CRITICAL MASS MOZGALOM	25
A Critical Mass története	25
Célok, eredmények és ideológia	28
A mozgalom felépítése és a munka koordinálása	32
A Critical Mass és a zöld mozgalmi család	36
A kerékpáros felvonulások szimbolikus aktusai	38
IV. ONLINE AKTIVIZMUS	41
Információs társadalom	41
Az online interaktivitás technikái	43
Online közösségek	48

Civilek lehetőségei az interneten	52
Zöldmozgalom az interneten: honlapok és közösségek.....	56
V. A CRITICALMASS.HU.....	59
A honlap létrejötte	59
A honlap helye a webes nyilvánosság tereiben	60
A honlap anyagi és technikai feltételei	61
A honlap felépítése.....	62
A honlap funkciói.....	64
A honlap közössége(i).....	68
VI. ÖSSZEGZÉS	71
VII. HIVATKOZOTT IRODALOM ÉS MELLÉKLETEK.....	74
Hivatkozások és irodalom.....	74
Melléklet 1.....	81
Melléklet 2.....	82

*„The medium, the movement itself as
a new medium, is the message.”*

Alberto Melucci

I. BEVEZETÉS

Propozíció

2008. április 20. Miközben e dolgozat az utolsó simítások elvégzésére vár, Budapest belvárosában a Föld Napja alkalmából megrendezett, már-már hagyományosnak mondható Critical Mass (CM) elnevezésű biciklis felvonuláson a becslések szerint 80.000 ember kerekezett együtt – ezzel újabb világrekordot állítva fel. Egy városban, ahol négy-öt évvel korábban pár tucat biciklisfutáron és néhány „magányos bolondon” kívül senki nem gondolt arra, hogy a kerékpár a mindennapi közlekedés alkalmas eszköze lehet.

A tömeg pedig súlyt adott a közösség szavának: a városi bringások immáron nem az „érinthetetlenek kasztjához” tartoznak – a csoport közéleti jelenséggé és politikai tényezővé vált. Napilapok címlapján szerepelnek, miniszterek porolják le kerékpárjaikat a demonstrációk idejére, párt- és kormányzati vezetők beszélnek nagy meggyőződéssel a kerékpáros infrastruktúra fejlesztésének fontosságáról. A Critical Mass mozgalom pedig mindebből igyekszik tőkét kovácsolni – a városi közlekedés biciklisbaráttá tételének egyre erőteljesebb és eredményesebb követelésével lehetőséget teremt és népszerűbbé teszi a mindennapi kerékpárhasználatot.

E dolgozat célja a mozgalom látványosnak mondható sikereinek magyarázata, feltárva azokat a külső és belső, strukturális és környezeti okokat, melyek a Critical Mass-t relatíve rövid időn belül a magyarországi civil kezdeményezések egyik „success story”-jává tették. A társadalmi mozgalmak hagyományosabb eszköztára mellett azonban már most kiemeljük az internetes felület és az innovatív webes alkalmazások jelentőségét – egyúttal magyarázatot adva a cím második felére is.

Hipotézisünk szerint e siker egyik kulcstényezője a criticalmass.hu honlap és az azon szerveződő online közösség, amely a magyar mozgalmi szektor számára eddig még ismeretlen lehetőségeket teremtett a mobilizáció terén. Ennek eredményeképpen nem csak a valós, de a virtuális térben is kialakulhatott egyfajta aktivizmus, így a mozgalom online és tényleges alakja egymást erősítve volt képes folyamatosan bővíteni szimpatizánsainak körét.

A dolgozat szerkezete

Bár egyes kutatói vélemények szerint a társadalmi mozgalmak valós és online aktivitása már nehezen választható szét egymástól – és mint látni fogjuk, ez sok tekintetben igaz a Critical Mass-re is –, a dolgozatot a világosabb szerkezeti tagolás okán jobbnak láttuk két nagy egységre bontani. Mind a tényleges mozgalmat, mind az internetes reprezentációját bemutató rész a szűkebb téma elméleti vonatkozásainak és eddigi kutatási eredményeinek ismertetésével indul, majd ezt követően tér rá a CM gyakorlatorientált elemzésére.

Ennek megfelelően az első fejezet a civil társadalom körvonalait vázolja fel, megalkotva így a következő egység, a társadalmi mozgalmak definíciós kísérleteit bemutató rész értelmezési keretét. Ezt követi a mozgalomelemzés történeti leírása, amely a három nagy paradigma mellett ismerteti a későbbiekben általunk is használt framing-elemzés főbb irányait. Ezután a hagyományostól sok tekintetben igen eltérő új társadalmi mozgalmak jellegzetességeinek összegzésére kerül sor, amely a továbbiakban egyfajta sorvezetőt alkot majd a Critical Mass gyakorlati elemzéséhez. Itt egy kis logikai ugrás következik, hogy rátérhessünk a CM szempontjából végig egyfajta referenciaként kezelt zöldmozgalom magyarországi helyzetének bemutatására. A történeti áttekintés után megpróbáljuk összegezni a zöldek jelenlegi helyzetének sarokpontjait: elfogadottságukat, eredményességüket és politikai támogatottságukat. Ehhez röviden ismertetjük a hazai lakosság környezettudatossággal kapcsolatos attitűdjeit is, hogy meghatározhassuk az ökológiai mozgalom társadalmi potenciálját.

E ponton indul a dolgozat fókuszában lévő Critical Mass tényleges elemzése, amely a felvonulások eredetével, majd magyar adaptációjának bemutatásával nyit, végig utalva a külföldi és hazai sajátosságok azonosságaira és főbb különbségeire. Ezt követően vázoljuk a mozgalom főbb céljait és eredményeit, ideológiai hátterét pedig egy rövid framing-elemzéssel próbáljuk megragadni. Egy újabb fejezet foglalkozik a CM felépítésének tisztázásával és a munka koordinálásának felvázolásával, megelőzve a zöldmozgalomba való integráltság kérdésének vizsgálatát. A záró egység a városi kerékpározás szimbolikus jelentéstartalmainak modernitás és posztmodernitás kettősén alapuló rövid elemzését kísérli meg, kiegészítve a Critical Mass felvonulások egy tipikus kollektív aktusa mögöttes jelentéseinek egy lehetséges értelmezésével.

A második nagy egység már a virtualitásba csábítja a kitartó Olvasót. Bevezetés gyanánt jórészt egy klasszikusra, Manuel Castellsre támaszkodva körvonalazzuk az információs társadalom fogalomkörét, majd az online interaktivitás technikai jellegzetességeit mutatjuk be. Itt egy rövid kitérőt teszünk a napjainkra oly divatossá vált web2.0 ideájának tisztázása erejéig, amely megkönnyíti majd a criticalmass.hu egyes alkalmazásainak megértését is. Ezt követi a virtuális térben kialakuló közösségekre vonatkozó szakirodalmi áttekintés, amely alapján képet alkothatunk a valós és az online csoportosulások hasonlóságairól és különbségeiről. Egy újabb fejezetben összegezzük, milyen lehetőségeket teremt az internet a civil szféra számára, és mindezzel hogyan él a gyakorlatban a magyar nonprofit szektor, majd két frissnek mondható kutatás eredményei alapján mutatjuk be a hazai zöldmozgalmak webes gyakorlatát.

A criticalmass.hu elemzését a honlap létrejötte körülményeinek felelevenítésével kezdjük, majd meghatározzuk az oldal helyét a webes nyilvánosság tereiben. Ezt követően tisztázzuk a hazai civilek számára sokszor oly kritikus területet, a honlap anyagi és technikai feltételeit, hogy aztán a site felépítését is röviden vázolhassuk. A következő, kissé terjedelmesebb fejezetben az elméleti részekben említett kutatások módszertana szerint vizsgáljuk meg a CM honlapjának hat legfontosabb funkcióját, lezárásként pedig a criticalmass.hu online közösségeit vesszük górcső alá.

Mindkét nagy gondolati egység gyakorlati részének megállapításai jórészt saját tapasztalatokon és megfigyeléseken alapulnak, de a dolgozat létrejöttéhez elengedhetetlen segítséget nyújtott a mozgalom egyik főszervezőjével, Küküvel, valamint a CM egy másik központi alakjával, a criticalmass.hu webfejlesztőjével, Ninjával¹ készült interjú². Ezúton is külön köszönet érte.

¹ A dolgozatban is következetesen mindketten becenevükön szerepelnek, mivel a városi biciklizés szubkultúrájában mindenki így ismeri őket, így mi is ezt találtuk a legautentikusabbnak.

² A félig strukturált interjúk vázlata a mellékletben, digitális hanganyaga a csatolt CD-n található meg.

II. TÁRSADALMI MOZGALMAK

Civil társadalom

Az elmúlt tíz-húsz évben mind a társadalomtudományos, mind a közéleti diskurzus kitüntetett figyelmet szentelt a civil társadalom fogalomkörének. Sokak szemében a posztmodern társadalmak egyik szervező metaforájává avanzsált, mások a permanens legitimációs válsággal küzdő politikai elitek megváltóját, megint mások egyfajta erkölcsi-etikai megújulás lehetőségét látják benne. Az mindenestre tény, hogy számos, a jelenben is releváns kérdés megközelítésének adhat új dimenziót, ha a civil társadalommal való összefüggéseiben vizsgáljuk – ilyen például egyén és közösség, önérték és közjó viszonya, a politikai intézményrendszer és részvétel problémái, vagy épp a globalizáció kihívásai. Bár e dolgozatnak nem célja – és nem is áll módjában – bármiféle történeti igényű fogalmi tisztázás, az alábbiakban nagyon röviden vázoljuk az értelmezési lehetőségek főbb irányait, kijelölve a további – immár a társadalmi mozgalmakra vonatkozó – vizsgálódások számára szükséges szemantikai teret.

A fogalom jelentéskörének történeti kontextusban értelmezett vizsgálatából kitűnik, hogy a civil társadalom megjelölést a társadalmi jelenségek egyre szűkebb körére alkalmazzák (Huszár, 2006). *Tradicionális* alakjában a társadalmi élet szervezett formájára utal, ám ekkor még állam és annak polgárai között nem tételez különbséget. A (klasszikus) *modern* értelmezés épp ezen a téren lép előre – e szerint a civil társadalom fő ismertetőjegye az államtól való elkülönülése, sőt akár szembenállása, a *mai* terminológia pedig nem csak a politikai, de a gazdasági hatalomtól való függetlenséget is hangsúlyosnak tartja. Fontos kiemelni a politikai földrajz szerepét is: az eltérő történelmi háttér eltérő értelmezéseket indukál. Jól példázza mindezt Adam B. Seligman Európára fókuszáló megjegyzése is: „Keleten a civil társadalom a közösségi kötődésre utal, szemben az állammal, ám ugyanakkor szemben a nyugati értelmezés egyik sarkalatos elemét képező autonóm, felelős egyén eszméjével is.” (Seligman, 1997: 209). Ám az adott történeti idő és földrajzi tér sem

garantálja még csak az azonos megnevezést sem – a különböző terminológiák pedig implicit hangsúlyeltolódásokat takarnak. Kuti Éva a civil szervezetekről szóló összegző munkájának (1998) már a címe is beszédes: Hívjuk *talán* nonprofitnak... (kiemelés tőlem – T. Zs.)

Érdemes egy rövid kitérő erejéig megvizsgálni azokat a kihívásokat és lehetőségeket, melyeket a huszonegyedik század, illetve a regionalizmus-globalizáció kettőse jelent a civil társadalom és a civil szervezetek számára (részben Anheier alapján Szabó, 2004: 49-64). Többek között az EU ezirányú törekvésének köszönhetően a civilek egyfajta partneri kapcsolatba lépnek a nemzeti és nemzetek feletti hatalmi központokkal. Szerepük nem a hatóságok helyettesítése, inkább azok informálása, kiegészítése és kontrolja. A civil szektor azonban szintén nemzetköziesedik – az új kommunikációs technológiák segítségével a globális szociális térben jeleníti meg a gyenge kötések erejét, egy valódi globális civil társadalmat hozva így létre³. A tudás és az információ mindenki számára hozzáférhetővé és megoszthatóvá válik, ami felbomlasztja a tekintély korábbi szerkezetét, és új struktúrák megjelenését teszi lehetővé.

A tágan értelmezett civil társadalom kérdésköre olyan klasszikus művekben is alapvető szerepet játszik, mint Francis Fukuyama Bizalom (1997) című, vagy épp Robert D. Putnam társadalmi tőkééről írt munkái, melyeknek jó összefoglalóját adja Molnár Szilárd cikke (2003). Utóbbi közelebbi témánk szempontjából is fontos megállapításokat tartalmaz: „A társadalmi tőke az egyének társadalmi relációinak értéke, terméke, amelynek révén nem csak az egyén, hanem az azt magába foglaló közösség is kézzel fogható haszonra, előnyre, fejlődésre tesz szert.” (i.m.: 113) Az agrártársadalmak hanyatlása óta zajló társadalmi átalakulás – beleértve a napjainkban is zajló információs társadalomba való átmenetet is – leírására a klasszikus Gemeinschaftből Gesellschaftba való áttérés (Tönnies, 2004) sémáját alapul véve sok kutató félelme, hogy a jelenben egyre hangsúlyosabb közvetett, személytelen kapcsolatok hatására a normákat átadó és fenntartó közösségek háttérbe szorulnak majd, ami a társadalmi tőke csökkenésével járhat. Putnam munkásságának fontos érdeme,

³ A globális civil társadalom eszméjének gyakorlati megvalósulását sokan vitatják. Lásd az Online aktivizmus fejezetet!

hogy a második világháború utáni amerikai civil társadalom hanyatlását empirikus adatokkal támasztotta alá, kimutatva, hogy mindez a demokrácia, a kormányzás, és a gazdaság működésére is negatív hatással van. Optimista ugyanakkor az internet megjelenésével kapcsolatban, és számos más kutató – például Barry Wellman – is bizakodó a jövőt illetően; e témában jelenleg is élénk vita folyik arról, hogy az új információs technológiák és az internet-használat széleskörű elterjedése jelenthet-e fordulópontot a negatív trendben.

Végezetül Jürgen Habermas a fogalomhoz való hozzájárulását vázoljuk nagyon röviden (Habermas, 1986). A duális társadalomelmélet *életvilág* fogalma a társadalmi élet önálló szféraként való megjelenítése, elválasztva azt a kettős másik tagja, a *rendszer* két fő alkotórészétől: a gazdasági és a politikai alrendszertől. Ekképp „a civil társadalom a többé-kevésbé spontán létrejövő szövetkezetekből, szerveződésekéből és mozgalmakból jön létre, amelyek a magánélet társadalmi problémahelyezeteire rezonálnak, s ezeket felerősítve a politikai nyilvánosságba irányítják, vezetik tovább” (Habermast idézi Kiss-Boda, 2005: 144). E definícióban a politikai és információközvetítő szerep mellett már megjelenik a civil szerveződések kevésbé intézményesült és formalizált működésmódjának hangsúlya is, amely pedig a következőkben részletesebben is vizsgálni kívánt társadalmi mozgalmak egyik fő sajátosságát vetíti előre.

Társadalmi mozgalmak – definíciós kísérletek

Már a szociológia hőkorszakában voltak kísérletek a társadalmi mozgalmak meghatározására és vizsgálatuk alapelveinek tisztázására, ami nem is olyan meglepő annak fényében, hogy a korszakot meghatározó mozgalom – a szocializmus – szorosan összefonódott az épp születőben lévő tudományterülettel (Szabó, 2001: 21). Magát a „társadalmi mozgalom” kifejezést Lorenz von Stein német szociológus 1850-ben megjelent *History of the French Social Movement from 1789 to Present* című munkája vezette be a tudományos párbeszédbe – az ő definíciója nagyban támaszkodott a két évvel korábban napvilágot látott Kommunista Kiáltványnak a proletármozgalomról vallott nézeteire (Tilly, 2004: 5-6). Később a tudomány és a mozgalom útjai – természetesen – elváltak, és a

(társadalmi) mozgalmak a legkülönbözőbb diszciplínák érdeklődési terébe is bekerültek, a politikatudománytól kezdve a társadalomtörténeten, (szociál)pszichológián és antropológián át, egészen napjaink cyber-tudományaiig. Bár a társadalomtudományi olvasat mindvégig megmaradt egységes elméleti keretként, a definíciós kérdések tisztázása annak ellenére sem valósult meg, hogy a mozgalmak modern formáinak elemzése is már bő fél évszázados múltra tekinthet vissza. A meghatározás nehézségeit és különböző megközelítéseit az alábbiakban igyekszünk felvázolni.

A társadalmi mozgalmaknak egy viszonylag általános definícióját adja Alberto Melucci (1985: 795): szerinte azok olyan kollektív cselekvések, amelyek (a) szolidaritáson alapulnak, (b) konfliktusokat hoznak felszínre, és (c) áttörnek az őket körülvevő intézményrendszer kereteit. Tilly (2004: 3-4) szintén három feltételt fogalmaz meg. E szerint a mozgalom olyan tartós és szervezett közös akciók összessége, amely a hatalom ellenében igyekszik megvalósítani követeléseit, mindezt olyan speciális eszköztárral, amelynek jellemző elemei például az érdekszövetségek kialakítása, felvonulások, nagygyűlések, demonstrációk, vagy kiáltványok megfogalmazása a köznyilvánosság számára. Mindezeket egészítik ki az egységnek, a tömeg erejének és nagyságának, az elköteleződés bizonyosságának szimbolikus megjelenítései, például a közös jelképek használata, petíciók aláírása vagy a nehéz körülményekkel és ellenséges fellépésekkel való dacolás.

A tisztán morfológiai megközelítés sem problémamentes: „A társadalmi mozgalmat a definíciós kísérletek túlnyomó többsége sajátos személy-együttesnek, társadalmi csoportnak, kollektívumnak, illetve sajátos, kollektív, társadalmi tevékenységnek tekinti. Sajátossága lezáratlanságában és dinamikájában rejlik, nincsenek határozott, formalizált intézményes keretei.” (Szabó, 2001:23) Az idézetből is kiviláglik az intézményesültség és változékonyság közti egyensúly megtalálásának fontossága, hiszen egyik illetve másik irányba történő elmozdulás már a spontán tömegmegmozdulások, vagy épp a bürokratikusabb civil szervezetek és politikai pártok felé mutatna. E problémák, valamint a társadalmi mozgalmak tagságának, aktivistáinak folyton változó, és ekképp szintén nehezen definiálható köre miatt mindenképpen releváns a mozgalmak cél-központú, az

ideológiák és értékek szerepét hangsúlyozó megközelítése is. E teleológiai olvasatban az állandóság, és így az identitás alapját e minőségi jegyek jelentik, melyek mindig valamiféle innovációt, társadalmi modernizációt szolgálnak. Továbbmenve, a cél és a motivációs aspektus egybeesése – vagyis, hogy a „célul tűzött változás a társadalmi mozgalmat létrehozó társadalmi problémák megoldására irányul” (Szabó, 2001:24) – a mozgalmak egyik különös ismertetőjele, összehasonlítva más formális szervezetekkel, amelyekben e kettő gyakran elválik egymástól.

Mező Ferenc (1999) a társadalmi struktúrában elfoglalt helyük alapján próbálja azonosítani a társadalmi mozgalmakat – szerinte egyfajta hidat képeznek a mindennapi élet gyakorlata és az állami vagy nemzeti intézmények között. Ehhez hasonló, ám kissé általánosabb megközelítést alkalmaz Szabó egy korábbi írásában (1998:13), ahol a mozgalmakat a mikro- és makrofolyamatok összekötő láncszemeiként definiálja. Ezek a meghatározások azonban jórészt a teljes civil társadalom funkciójára építenek, és kevésbé érzékenyek a társadalmi mozgalmak specializáltabb jellemzőire. A motiváció, vagyis a társadalmi problémák jellegétől függően is újabb eltérések mutatkoznak: a főként Európában népszerű makrostrukturális-szubsztantív megközelítés szerint a mozgalom lényege, hogy a társadalom valamely alapkonfliktusára reagál, míg az Egyesült Államokban divatosabb mikrostrukturális-morfológiai értelmezés nem teszi meg az ilyen jellegű tartalmi szűkítést, és inkább csak az alaktani, szervezeti jellegzetességekre fókuszál. A Társadalomtudományok Nemzetközi Enciklopédiájának definícióját is megalkotó Heberlénél szintén megjelenik e distinkció, megkülönböztetve a valódi társadalmi mozgalmakat az alacsonyabb rendűnek titulált „tiltakozó mozgalmaktól” (Szabó, 2001: 25). Rámutat továbbá arra is, hogy a mai, modern értelemben vett társadalmi mozgalmak előfeltétele az autonóm civil társadalom megléte.

A mozgalomelméletek története – négy alapvető megközelítés

A definíciók tisztázási kísérlete után ez a fejezet a mozgalomkutatás elméleti paradigmáinak fejlődését, változását követi majd végig, utalva az adott elméleti keret történeti időben és térben való beágyazottságára is. Bár e dolgozatnak nem tiszte annak megítélése, hogy a kuhn-i fogalmi

rendszeren belül (Kuhn, 2002) a társadalomtudományok, és annak részeként a mozgalmakutatás „kiérdemli-e” a normáltudomány megnevezést, vagy épp egy permanens válság tanúi vagyunk – ez persze nem független a klasszikus mű értelmezési lehetőségeitől sem –, mindenesetre figyelemre méltó a kutatási megközelítések és fókuszok viszonylag gyors váltakozása. A mozgalmelméletek három nagy paradigmájának vázlatos ismertetése ezt a folyamatot igyekszik majd bemutatni Szabó (2001: 29-59) áttekintő munkája alapján, kiegészítve egy kissé a sorból kilógó, ám mindenképpen releváns módszertani-értelmezési keret leírásával.

A kollektív cselekvés elmélete a huszadik század első évtizedeitől egészen az ötvenes-hatvanas évekig domináns szerepet töltött be a mozgalmakutatás elméleti megalapozásában, különösen az Egyesült Államokban. E megközelítés kutatói a már korábban is említett teleológia-morfológia kettőséből az előbbire helyezték a nagyobb hangsúlyt, utalva a mozgalmak nehezen körülhatárolható, állandó változásban lévő alaktani-szervezeti felépítésére. Részben ezzel is magyarázták a kollektív társadalmi törekvések mozgalmként való értelmezését is, jelesül: azok a változások öltének testet mozgalmi formában, melyek a fennálló intézményi rendet nem találják megfelelőnek. Ezen instabilitás az oka, hogy inkább a célok és programok felől közelítenek tárgyukhoz, melybe így nem csak a klasszikus politikai, gazdasági, vagy jogvédelmi jelenségek (munkásmozgalmak, feministák, vallási mozgalmak, stb.), de olyan kulturális vagy épp kollektív aktusok is (tömeg, divat, közvélemény) helyet kapnak, melyeket a későbbi mozgalmelméletek már jórészt ignorálnak⁴. Az elmélet legélesebb kritikáit is épp ezen kollektív cselekvések általános ítéletei miatt kapta, nem kis részben annak köszönhetően, hogy ideológiája a Le Bon-féle tömegpszichológiához (1993) kapcsolódott. Így a mozgalmakat – ha nem is mindig explicit formában, de – a kollektív tudat deformációjával, az anómia, a válság és rombolás képeivel azonosították, komoly „ihletet” merítve természetesen a fasizmus és kommunizmus szélsőséges mozgalmformációiból is.

⁴ Ennek oka nem ideológiai, inkább a vizsgált terület természetes specializációja lehet a valódi magyarázat – az említett témák pedig átkerültek a kompetensebbnek mutató szociálpszichológia, politikai szociológia, vagy épp a fogyasztásszociológia területére.

Két klasszikus kötet, Smelser A kollektív cselekvés elmélete, illetve Olson A kollektív cselekvés logikája című munkája első hangzásra mindenképpen helyet kellett volna kapjon e rövid összefoglalásban, ám elmaradásuk nem ok nélküli. Míg az előbbi – a Parsons-i strukturalista funkcionista elméletéhez igazodva – még csak feszegeti e paradigma határait, utóbbi már a következő gondolati egységhez tartozó forrásmobilizációs megközelítés előfutárának tekinthető.

A forrásmobilizációs elmélet a hatvanas évektől vált népszerűvé szintén főként amerikai kutatók körében, de napjainkban is akad szépszáma követője. Létrejöttének elsődleges magyarázata az abban az időben megjelenő új mozgalmi hullám, melyek vizsgálatához a korábbiaktól eltérő megközelítéseket tartottak szükségesnek. Az új paradigma szinte minden szempontból ellentétes irányban keresi a megoldást, mint a kollektív cselekvés elmélete. A már említett Olson (1997) teljesen szakít az addig uralkodónak számító, jellemzően pszichologizáló interpretációkkal, és az ökonomiai szemlélet által vezérelt racionalitást teszi meg elmélete vezérfonalává. A mozgalmak kissé leegyszerűsítő magyarázatát így a résztvevő egyének költség-haszon kalkulációja és az azt befolyásoló, főként a potyautas-hatást kiszűrni igyekvő szelektív ösztönzők eredménye adja. Jól látható az elméleti elmozdulás iránya: az ideologikus-irracionális elem helyét egy logikus-racionális veszi át. A paradigma későbbi követői már finomítanak e homo oeconomicusi emberképen, és a mindent átható racionalitást korlátok közé szorítják. Visszatérnek motivációs tényezőként – de természetesen nem nyernek újra kizárólagosságot – az identitásképző, és az ideológiához kapcsolódó pszichológiai aspektusok is. Rámutatnak, hogy a források szűkösségének megszűntével előtérbe kerülnek az önérdeken túlmutató faktorok, valamint hogy a kollektív cselekvések létrejöttében fontosak lehetnek a külső támogatók is. Kihangsúlyozzák a piaci logika mellett a sok tekintetben azzal szembemenő közösségi logika szerepét, melyben az interakció és a kommunikáció már önmagában értéket képvisel, így alkalmas a résztvevő egyének ösztönzésére és szankcionálására is.

Fontos kiemelni a – teleológia háttérbe szorulása mellett – a morfológiai, szervezetszociológiai aspektusokra irányuló kitüntetett figyelmet. Olyan, eddig nem vizsgált fogalmak mentén folytatták a

mozgalmak kutatását, mint frakciók, koalíciók, szervezeti célok, hierarchia, vezetés (többek között Zald és Asch), mozgalmi szervezet, mozgalmi ipar, mozgalmi szektor (McCarthy és Zald), vagy épp a politikai tiltakozás tipológiája és ciklusai (Tilly).

A harmadik nagy paradigma a *nyugat-európai makrostrukturális elméleteket* összesíti, és mindközül ez mutatja a legváltozatosabb képet. Nevéből már sejthető módon szinte kizárólag európai kutatók tartoznak a vonzáskörzetébe, megközelítésmódjukban az analitikus-empirikus helyett a szubsztantív jelleg dominál. Fókuszában jellemzően a hetvenes évek végétől, nyolcvanas évek elejétől fellépő új társadalmi mozgalmak⁵ vizsgálata áll, legtöbb elemzője pedig az adott társadalmi-politikai keretfeltétel-rendszer szerepének fontosságát emeli ki. E paradigma képviselői közé taroznak többek között Sidney Tarrow, William Gamson vagy épp David Meyer, az alábbiakban pedig Alain Touraine munkásságát kivonatoljuk.

Touraine a mozgalmakban a lét társadalmi feltételeinek úrafogalmazóit látja, amelyek egy sajátos cselekvési mezőben, általában a már fennálló szervezetekkel szemben kívánják elérni céljaikat (Giddens, 2003: 600). Nézetei szerint egy új társadalomtípusba való átmenet (ami a gyakorlatban a posztindusztriális kor beköszöntét jelenti) egy olyan alapkonfliktushoz kötődik, amelyet jellemzően a mozgalmak jelenítenek meg. Ekképp a társadalmi mozgalom már egy új társadalom képviselője – ebbéli funkciója különbözteti meg a kisebb jelentőséggel bíró társadalmi küzdelemtől vagy kollektív cselekvéstől. Touraine nem csak megközelítésében, de az általa alkalmazott módszerekben is újdonságot hozott. A szociológiai intervenciónak nevezett gyakorlat „lényege abban áll, hogy az elemzők és az elemzendők viszonyát újradefiniálja. Az utóbbiak nem kutatási tárgyai az intervenciónak, hanem meghallgatják reflexióikat és orientációs kísérleteiket. (...) A cselekvő saját cselekvésének elemzőjévé lesz és az elemző az intervenció cselekvőjévé, anélkül, hogy elemzői szerepét föladná.” (Touraine-t idézi Szabó, 2001:47)

⁵ Lásd Az új társadalmi mozgalmak c. részt!

Napjaink talán legnépszerűbb mozgalomkutatás-elmélete a tág értelemben vett társadalomtudományok más területein is előszeretettel használt *framing-elmélet*. Az eredetileg Erving Goffman szociálpszichológus által megalkotott fogalom olyan interpretációs sémákra utal, amelyek segítik a világban való eligazodást és a jelenségek értelmezését, egyúttal egyfajta kohéziót is biztosítva az azonos frame-ekben gondolkodó közösségek számára (Páll, 1999: 359). A frame tehát egyszerre egy szituációértelmező konszenzus létrehozója, ugyanakkor egyben a kollektív cselekvés motiválója is (Szabó, 2004: 268).

A framing-elméletek mozgalomkutatásban betöltött szerepét összegzi Robert D. Benford és David A. Snow munkája (2000). A szerzőpáros a kollektív cselekvés frame-jeinek három jellemző típusát különítette el. A diagnosztizáló frame-ek fő feladata magának a problémának a felismerése és azonosítása, de ebben a keretben történik meg a szembenálló, ellenséges csoportok meghatározása is. A prognosztizáló frame-ek a „mi a teendő” kérdésre keresik a választ, a felismert probléma megoldása, vagy legalább az arra vonatkozó stratégia vonatkozásában. A motivációs frame-ek a kollektív cselekvés bátorításában és végrehajtásában játszanak szerepet, többek között a motiváció „szókészletének” diszkurzív konstrukciója által. Antony Gamson ettől némileg eltérő tipológiát tart célravezetőnek: az agency frame a (politikai) helyzet megváltoztathatóságába vetett hithez kapcsolódik, az identity frame fő feladata a „mi” és az „ők” meghatározása, míg az injustice frame a mozgalmak számára kitüntetett jelentőséggel bíró igazságtalan gyakorlatok, és így a tiltakozás tárgya kijelölésének keretét biztosítja (Gamson alapján Mikecz, 2007).

Benford és Snow a kollektív cselekvés frame-jeit számos dimenzión keresztül vizsgálja – közülük a „rezonancia” kérdését tartjuk mindenképp kiemelendőnek, amely alatt a frame hatékonyságát és mobilizálási potenciálját értik. A rezonancia alapvetően két fő faktortól, a hitelességtől és a „kitűnni tudástól” (salience) függ. Az előbbihez a frame-ek konzisztenciája, valóságtartalma és az értelmezési kereteket megfogalmazó személyek vagy intézmények hitelessége, utóbbihoz a téma vagy ideológia központi fontossága, annak a mindennapi élettel való összeegyeztethetősége és „narratív hűsége” (a

kulturális kódoknak való megfelelése) tartozik. Megjegyzendő, ahogy Ruud Koopmans árnyalja a rezonancia fogalmát (Koopmans alapján Mikecz, 2007). Szerinte létezik egyfajta átváltás az üzenet rezonanciája és legitimitációja között, hiszen míg „egy általános elfogadottságú követelés nem vált ki különösebb érdeklődést (...), ha a célok az alacsony legitimitású viták kereszttüzében állnak, rezonanciájuk növekedhet” (i.m.).

Az új társadalmi mozgalmak

Az új társadalmi mozgalmak a hetvenes évek végére, nyolcvanas évek elejére tehető megjelenése és értelmezési lehetőségeinek tere szoros összefüggésben áll az ekkorra már egy új korszakot jelentő posztindusztriális társadalom felé mutató változásokkal. Touraine szerint mindennek lényege, hogy míg az indusztriális társadalom a termelés anyagi feltételeit alakította át, addig az új érában a szimbolikus javak termelésén keresztül maga a kultúra alakul át (Vörös, 2007). Ronald Inglehart az átalakulás más dimenziójára utal, mikor a materiális értékektől (gazdasági jólét és fizikai biztonság) a posztmateriális értékek (például szabadidő, értékes emberi kapcsolatok, egészséges környezet, önmegvalósítás) felé történő elmozdulásról beszél. Ezzel párhuzamosan a posztmodern korban a társadalom működésmódjai is megváltoznak: „a modernitásra inkább jellemző bürokratizált, hierarchikus, az instrumentális racionalitáson alapuló intézményi működés háttérbe szorul a hálózatosabb, plurális logikájú és az egyéni cselekvésnek (legalább látszólag) nagyobb teret adó működés javára.” (Inglehart alapján Kiss-Boda, 2005:145) E keretek között értelmezendők az új társadalmi mozgalmaknak a „klasszikus” mozgalmakhoz képesti eltérései, melyek bemutatásához Alberto Melucci *The Symbolic Challenge of Contemporary Movements* (1985) című munkáját vesszük alapul.

A hagyományos mozgalmak jellemzően a politikai kérdések szférájában léptek színre, a nyolcvanas évektől kezdődően azonban az ellenállás fő területe a kulturális mező lett, és a már meglévő osztály- és érdekalapú szövetségek a szolidaritás és a közös fellépés új formáival egészültek ki – a konfliktusok új típusait hozva így létre. Melucci a posztindusztriális társadalom ellentmondó hatásaira hívja fel a

figyelmet. Egyrészt az egyre összetettebbé és differenciáltabbá váló rendszerekben az önmegvalósítás és az egyéni illetve kollektív identitások kialakításának lehetősége megnő, ami az individuumok és csoportok növekvő autonómiáját igényli. Másrészt azonban e rendszerek integrációja is elkerülhetetlennek tűnik – a túlélésükhöz ki kell terjeszteni a befolyásukat erőforrásaik felett, mert a Hatalom immár a külső irányítás helyett inkorporálódni látszik (v.ö. a „hatalom mikrofizikája” Foucault-nál, (1990)). A megváltozott helyzet újfajta mozgalmakat termel ki: jellemzően időlegesek, céljaik pedig – hagyományos „társaikkal” ellentétben – nem a fennálló (politikai) rendszerekbe való nagyobb vagy eredményesebb részvétel, hanem a kulturális és szimbolikus javak feletti uralom.

Fontos kiemelni a mozgalmak hálózatos felépítését – a formális és informális szervezetek közös kulturális kódokon és kollektív identitáson alapuló csoportjain keresztül folyik a személyek és az információk mozgása (e rendszereken belül egyfajta csomópontot képezhetnek a közösségekhez szorosan kötődő médiák: közösségi rádiók, újságok, könyvesboltok, stb.). E relatíve kislétszámú csoportok jellemzően egyetlen témára fókuszálnak, tagjaik azonban egyidőben más közösségek felé is elkötelezettek lehetnek.

A mozgalmak ezen új fajtái nem csak a célok eléréséért küzdenek – létük már önmagában is egyfajta célélérés, amennyiben az eddigiekben felvázolt formai, működésmódbeli és kulturális jellegzetességeikkel a rendszerrel való szimbolikus konfrontáció részeseivé válnak. Ilyen értelemben létezésük tulajdonképpen egy figyelmeztetés vagy üzenet a társadalom számára az adott területen megmutatkozó alapvető problémákat illetően. Ezért mondhatja Melucci – Marshall McLuhant parafrázálva –, hogy „the medium, the movement itself as a new medium, is the message.” (i.m.: 801) Mindezek fényében a mozgalmak által feltett igazi kérdések arra vonatkoznak, hogy kiknek van joga és lehetősége dönteni az elfogadott kulturális kódokról, kik hozzák létre a „normalitás” szabályait, és hogyan határozódnak meg a Máság, és annak elfogadásának körvonalai.

Melucci így az új társadalmi mozgalmak legnagyobb eredményének azt tartja, hogy létrejött egy az állam és a civil társadalom közti új politikai tér („an intermediate *public space*”, i.m.: 815, kiemelés az eredetiben), melynek funkciója immáron nem a mozgalmak intézményesítése vagy politikai pártokká alakítása. Igazi szerepe abban van, hogy a társadalom meghallja, és a politikai döntéshozók számára lefordítsa az „üzenetüket”, miközben a társadalmi mozgalmak maguk megőrizhetik függetlenségüket és autonómiájukat.

A magyarországi zöldmozgalom története

Témánk szempontjából mindenképpen szükségesnek tűnik felvázolni a hazai társadalmi mozgalmak történetét, hogy lássuk, az adott politikai és társadalmi struktúra milyen keretfeltételeket jelenít meg, és ekképp milyen lehetőségeket kínál (vagy épp tilt) a potenciális szerveződéseknek. E rövid áttekintés fókuszában a magyarországi zöld mozgalmi család áll, nem feledkezve meg azonban arról a tényről, hogy a Critical Mass nem minden tekintetben esik ebbe a kategóriába, viszonyuk további tisztázásra szorul. Ugyanakkor mégsem tekinthető tanulság nélkülinek ezen összefoglaló, hiszen egyrészt e szerveződések jelenlegi mozgásterének megértéséhez elengedhetetlen a hazai ökológiai mozgalmak⁶ már közel harminc évre visszatekintő történetének és a szektor dinamikájának ismerete, másrészt pedig a potenciális támogatók és mozgósíthatóságuk meghatározása szintén nem független az előzményektől, és a mozgalmi család más tagjai által e téren kifejtett aktivitásától. (Bár a hazai zöldmozgalmak átfogó történetének megírása még várat magára, e vázlatos ismertetéshez azonban megfelelő alapot szolgál a jelenleg fellelhető szakirodalom.)

Bár a környezetvédelmi tematika már a hetvenes években is jelen volt Magyarországon, ebben az időszakban kizárólag a vezetés által is támogatott állami-politikai és társadalmi szervezetek foglalkozhattak a témával (Szabó, 1999: 24). Ennek magyarázata, hogy a szocialista rendszer mindennemű tiltakozást a fennálló társadalmi rend elleni akciónak tekintett, így az azt alapvető

⁶ Bár az „ökológiai” és a „zöld” jelzők nem tekinthetők szinonimáknak, dolgozatomban e distinkciónak nem tulajdonítok kitüntetett jelentőséget.

eszközként használó társadalmi mozgalmak megjelenésének nem volt reális lehetősége. A nyolcvanas években azonban mégis megindult egyfajta mozgolódás, amely a politikát is az addigi gyakorlatának felülvizsgálatára készítette. Az új koncepció szerint a már meglévő kezdeményezéseket igyekeztek az állam égisze alatt álló szervezetekbe integrálni, az erre nem hajlandó „alternatívokat” pedig továbbra is az illegalitás keretei között tartani: „1984-ben a Kommunista Ifjúsági Szövetségben belül létrejön egy környezetvédelmi csoportokat integráló csúcsszervezet. Ezt követi 1986-ban a Műszaki és Természettudományos Egyesületek Szövetségében egy Környezetvédelmi Tanács, amely szeretné összefogni és kézben tartani a környezettel kapcsolatos szakmai jellegű társadalmi» véleményeztetéseket«. Végül, amikor 1988-ban a Duna Kör újra folyamodik a hivatalos, most már országos egyesületként való bejegyzésért, hetek alatt sikerül összetákolni a Hazafias Népfront égisze alatt a »Magyar Környezetvédelmi Egyesületet«, ami hivatalos elképzelés és deklaráció szerint feleslegessé tett volna minden országos szintű, azaz nem területileg behatárolt környezetvédelmi szerveződést.” (Fleischert idézi Csicseri-Lőrincz, 2004:3). Az enyhülés azonban ezen a téren is megindult, és az évtized végére már hivatalos formában is megjelentek az első autonóm, így már valódi mozgósításra is képes környezetvédelmi szervezetek, mint a Duna Kör, a Levegő Munkacsoport, vagy a győri Reflex.

Fontos kiemelni a rendszerváltást közvetlenül megelőző egy-két évnek a Duna-mozgalomhoz kapcsolódó eseményeit, melyek nem csak a zöldmozgalmak, de az egész politikai átalakulás történetében meghatározó tényezőt jelentettek (Szabó, 1999: 22). Sőt, talán nem túlzás azt állítani, hogy bár környezetvédelmi témájú tüntetésekről volt szó, valójában a politikai rendszerrel szembeni elégedetlenség nyert kifejeződést ebben a formában, „így történhetett meg, hogy a rendszerváltozás első tömegtüntetéseire 1988-ban a nagymarosi gát elleni tiltakozás jegyében került sor” (Kiss-Boda, 2005: 161). Ez a speciális helyzet okozta, hogy a hazai zöldek történetében az új, demokratikus politikai rendszer kialakulása legalább annyira kihívást, mint lehetőséget jelentett (Szabó, 2001: 259-265; Csicseri-Lőrincz, 2004: 4).

A Bős-Nagymarosi vízlépcső építésének (magyarországi) leállítása még a Németh-kormány idején megtörtént, és ezzel a konfliktus a belpolitikai színtérről egy nemzetközi jogi terepre helyeződött át. Bár gyakorlatilag az összes ellenzéki párt a beruházást ellenzők táborába tartozott, és – feltehetően látva a zöld tematika relatív népszerűségét – választási programjaikban is igen jelentős szerepet kaptak a környezetvédelmi témák, a '90 utáni időszakban az ököpolitika gyakorlatilag teljesen margóra szorult. Mindezek legkézenfekvőbb magyarázata, hogy az új berendezkedés addig soha nem látott mennyiségű gazdasági, társadalmi és szimbolikus kérdéssel szembesült, amely gyakorlatilag kiszorította a közbeszéd és a nyilvánosság tereiből a mindennapok nyelvére sokszor nehezen lefordítható, és rövid távú sikerekkel sem igazán kecsegtető környezetvédelmet. Így a zöldek vitorlájából kifogták a „politikai szelet”, ugyanakkor a demokratikus berendezkedés végre megteremtette számukra a legális, és esetenként az állam által is dotált civil szervezetek, egyesületek alapításának lehetőségét. Jól mutatják mindezt az adatok is: számuk már 1995-ben is meghaladta az ötszázat, a kétezres évekre pedig jócskán 1000 fölötti környezetvédelmi szervezet volt bejegyezve, ráadásul a növekedés üteme mindvégig meghaladta a teljes nonprofit szektorét (Hajdu-Szegedi, 2006: 126).

A magyarországi zöldmozgalmakat bemutató rész lezárásaként egy olyan szervezet tevékenységét ismertetjük, amely sok tekintetben a Critical Mass előfutárának tekinthető. Az 1993-ban alakult Városi Biciklizés Barátai Egyesület (VBB) nevével ellentétben nem egy tipikus single issue mozgalom – fő tevékenysége a környezettudatos közlekedés fejlesztése és propagálása, de magukénak vallják a globális környezetvédelem, és általánosságban az egészséges életmódra nevelés célkitűzéseit is (Volosin, 1999). Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy tényleges munkájuk során a kerékpáros infrastruktúra javítása mellett – és azzal összhangban – a közösségi közlekedés lehetőségeinek kiterjesztésében is szerepet vállalnak. Ennek érdekében szakmai anyagokat és ajánlásokat dolgoznak ki a Fővárosi Önkormányzat, valamint a Közlekedési Minisztérium illetékesei számára, és véleményezik a közlekedéspolitikai programtervezeteket. Lobbizásuknak nagy szerepe volt a kilencvenes évek elejének (sokszor elhibázott koncepciójú) kerékpárút-fejlesztéseiben, valamint a

közlekedési eszközökön való kerékpárszállítás lehetőségeinek megteremtésében. Ez utóbbi kifejezetten sikeres projektnek bizonyult: a MÁV-val illetve a BKV-val ápolott jó kapcsolatuknak köszönhetően több mint száz vasúti vagon alakították át, és megvalósult a HÉV-en és a Fogaskerekű vasúton történő bicikliszállítás engedélyezése is.

A szakmai munka mellett komoly szerepet kap a „klubélet” szervezése, az egyesületben fontos a személyes kapcsolatok ápolása is – többek között ezt a cél szolgálják a kéthetente tartott gyűlések, valamint a közös kerékpártúrák. Ennek egyik formája a rendszeres, közös, budapesti biciklizés, amely a Városligetből indul, és – mindig változó útvonallal – a Vörösmarty térre érkezik, ahol alkalmanként programokat is szerveznek. A felvonulás mindig jókedvű és békés hangvétellű, az utakat nem torlaszolja el, de az autósoknak sokszor osztogatnak a biciklizést propagáló szórólapokat. A biciklisfutárok alkalmi közös tekerései⁷ mellett ezek az akciók tekinthetők a Critical Mass demonstrációik közvetlen előzményeinek.

A zöld mozgalmi család jelenlegi helyzete

A környezetvédő mozgalmakról a rendszerváltástól eltelt immáron közel húsz év alatt kirajzolódó kép igen vegyes. Szabó Máté (1999:9) kiemeli például, hogy a kilencvenes években megrendezett tüntetések körülbelül tíz százaléka zöld ügyekkel foglalkozott, ami a nálunk környezetileg tudatosabb országokéhoz hasonló adat, Kiss Balázs és Boda Zsolt (2005: 159) pedig kijelenti, hogy „különösebb merészség nélkül megkockáztatható továbbá, hogy a politikai tevékenységet folytató új társadalmi mozgalmakon belül a legnagyobb súlyúak, legszervezettebbek és legaktívabbak.” Ugyanakkor Szabó több helyen is érvel amellett, hogy a külföldön jó integráló tényezőként működő atomenergia-ellenesség Magyarországon nem játszott hasonló szerepet, így a „zöld mozgalmak fejlődését valószínűleg a további diverzifikáció és fragmentáció fogja jellemezni, amelyen belül csak korlátozott érvényű koordinációknak lehet létjogosultsága.” A már korábban említett szerzőpáros szerint

⁷ Ezek közül is kiemelendő a 2001-ben Budapesten megrendezett biciklisfutár-világ bajnokság utáni 5-600 fős éjszakai tekerés. A futárok és a CM kapcsolatáról lásd A Critical Mass története c. fejezetet!

azonban „a hazai környezetvédelem mint társadalmi mozgalom jól integrált mozgalomnak tekinthető, hiszen működő internetes [ennek jelentőségéről lásd a későbbi részeket – T. Zs.] és való világbeli kommunikációs fórumokkal rendelkezik, a szervezetek tevékenységüket bizonyos mértékig összehangolják, egyeztetik, és képesek a hatékony, közös fellépésre is.” (2005: 163)

Mi is inkább az utóbbi értékelést tartjuk helytállónak, különösen a körülbelül a kétezres évektől kezdődően meginduló változások fényében. Egyrészt szinte mindenhol a világon, de mindenekelőtt az Európai Unió belül egyre nagyobb szerepet kapnak a környezetvédelmi politikák és akciók, és ez hazánkat sem hagyta érintetlenül – a 2007-es IPCC-tanulmány⁸ és az azzal járó (megosztott) Nobel-békedíj pedig immáron végérvényesen áttörte a mainstream média ingerküszöbét is. Másrészt pedig megjelentek Magyarországon is olyan zöldszervezetek, amelyek szakmaiságuk mellett már sokkal tudatosabban kezelik a mediális reprezentáció kérdését is, felismerve annak igazságát, hogy „egy mozgalom, amelyről senki nem tudósít, nem is létezik.” (Raschkét idézi Mikecz, 2007) Csak két példát említve: a Védegylet 2000-ben, a Greenpeace Magyarország 2002-ben kezdte meg működését. Többek között ezen új eszközök alkalmazásának tudható be a közelmúlt legnagyobb környezetvédelmi sikerének nevezhető Zengő-konfliktus megoldása⁹ is. Ezek az eredmények nehezen lennének elképzelhetők a civilek megfelelő mértékű összefogása nélkül.

A hazai „zöld diskurzus” egyre szembetűnőbb (bár még mindig nem elégséges) térnyerése mellett fontos áttekinteni a magyar lakosság környezetvédelemmel és egyéb, tágan értelmezett ökológiai kérdésekkel kapcsolatos attitűdjeit is. A Kiss-Boda (2005:159-160) által idézett adatokból kissé ellentmondásos kép rajzolódik ki. A már korábban bemutatott Inglehart-féle materiális-posztmateriális besorolásban a megkérdezettek több mint fele az előbbi kategóriát választotta, utóbbit mindössze 3 százalékuk tartotta fontosnak, amely arány – nem meglepő módon – jócskán a nyugat-európai átlagérték alatt van. Ezzel ellentétben kifejezetten a környezetvédelemmel

⁸ International Panel on Climate Change. Az ENSZ gyámsága alatt működő szervezet nemzetközi szakembergárda segítségével készít összefoglaló anyagokat a klímaváltozás kockázatairól, hatásairól és a megfékezés lehetőségeiről.

⁹ Jó összefoglalás Vay Márton kötete (2005), az ügy médiaelemzéséhez pedig Mikecz (2007) tanulmánya.

kapcsolatosan a vártnál pozitívabb a lakossági hozzáállás. Egy 2003-as kutatás szerint a magyarok a legfontosabb világproblémaként tartják számon, és a megkérdezettek fele állítja, hogy személyesen is részt venne környezetvédelmi problémák megoldásában. Hasonló megállapításokat tartalmaz a Marketing Centrum felmérése is (2007). Az adatokból kitűnik, hogy a környezetvédelem negatív-pozitív skála szerinti mérlegindexe +70 pont, messze megelőzve a második legnépszerűbb Európai Uniót (a vizsgálat politikai és ideológia fogalmakra kérdezett rá). Kiderül továbbá, hogy mindegyik párt szimpatizánsainak közel háromnegyede úgy gondolja, hogy az általuk támogatott politikai erőnek többet kéne foglalkozni a környezeti problémákkal. Mindezek egy esetleges zöldpárt megjelenésének politikai realitását is előrevetíthetik¹⁰, ennek hiánya azonban nagyobb mozgásteret és támogatottságot jelenthet a környezeti problémákhoz és általánosan az egészségesebb életvitelhez kapcsolódó civil szervezeteknek vagy mozgalmaknak.

¹⁰ Lásd az erről szóló élénk közéleti diskurzust!

III. A CRITICAL MASS MOZGALOM

A Critical Mass története

Az első biciklis felvonulás az Egyesült Államokban, San Franciscóban került megrendezésre 1992 szeptember 25-én – összesen 48 résztvevővel (a továbbiakban is: Carlsson, 2002 ; wikipedia, 2008). A Critical Mass elnevezést csak a második közös megmozdulást követően vették magukra a biciklisek, miután egy helyi kerékpárboltban levetítették Ted White Return of the Scorcher című dokumentumfilmjét, melyben a fizikából már jólismert fogalmat a közlekedési szituációkra használták. A filmben az amerikai kerékpártervező, George Bliss magyarázza el, miképp működnek mindenféle forgalomirányítás nélkül a zsúfolt kereszteződések Kínában. Az elv szerint mind az autósok, mind a kerekesek csak akkor képesek az áthaladás céljából megszakítani a keresztirányú forgalmat, ha a tömeg nagysága eléri a kritikus szintet. A kezdeményezés egyre népszerűbb lett, az általában minden hónap utolsó péntekén megtartott felvonulások átlagosan ezer főt vonzottak. A példa ráadásul ragadósnak bizonyult: elsőként más amerikai nagyvárosokban, később a világ számos pontján tartottak és tartanak hasonló megmozdulásokat; napjainkban háromszáznál is több városban rendeznek rendszeresen Critical Mass-t.

Bár a CM-ek igen nagy változatosságot mutatnak számos tekintetben, a főbb jegyeket illetően azonban hasonló keretek között működnek. A közös kerékpáros vonulás az összetartozás érzésén túl a városi biciklizés jobb lehetőségeit célzó demonstrációként is szolgál. A hagyományos értelemben vett vezetés nem jellemző, helyette a szervezés az érdekeltek közös „feladata” – a megmozdulásnak nincsenek formális keretei, csak az útvonal és az időpont kerül előre rögzítésre. Ezzel összhangban a felvonulásokhoz legtöbbször nem is kérnek engedélyt az illetékes hatóságoktól – hiszen a résztvevők csak szeretnének együtt kerekezni egyet, mondván: az utcák nem csak az autósokat illetik meg. Ennek ellenére azonban nem ritkák az összetűzések mind a gépjárművek vezetőivel, mind a rendfenntartó erőkkel. Utóbbinak legnagyobb visszhangot kiváltó példája a 2004 nyarán, New

Yorkban történt megmozdulás, melynek végeredményeként a rendőrség több mint 250 biciklist letartóztatott, és elkobozta kerékpárjaikat. Az eseményeket és azok utóéletét feldolgozó *Still we ride* című dokumentumfilm azóta a városi bringások kultuszmozija lett.

A már korábban említett hazai előzmények után az első, „hivatalosan” is Critical Mass néven futó nagyrendezvény Magyarországon 2004-ben, a szeptember 22-i Autómentes Napon került megrendezésre (criticalmass.hu, 2008). A körülbelül 4000 kerékpárost mozgósítani tudó rendezvény megszervezését a budapesti biciklisfutárok és a hozzájuk tartozó baráti közösség vállalta magára; a munka nagyjából két hétig tartott. Az esemény közvetlen kiváltó oka a főpolgármester azon döntése volt, amelyben a túlzott gépkocsihasználat elleni világnap rendezvényeit az autóforgalom zavartalanságára(!) hivatkozva hétvégére tolta. A demonstráció újszerűsége kivívta a sajtó – igaz, utólagos – figyelmét is.

Az első budapesti CM-en már több olyan jegy is megfigyelhető, amelyek a további rendezvények sorsát is alapvetően meghatározták. Talán a legfontosabb kiemelni, hogy a külföldi példák többségével ellentétben a demonstrációt hivatalosan is bejelentették, így rendőri biztosítás mellett zajlott le, mindenféle komolyabb konfliktus nélkül. Mint Kükü megjegyezte, mindenképpen el akarták kerülni a biciklizés ügyének csak ártani tudó esetleges összetűzéseket, ezért a kezdetektől fogva egyértelműen a legális vonulást tartották követendő példának. Ám vannak hasonlóságok is: más országokban már megszokott módon a szervezők magvát Budapesten is a biciklisfutárok adták. Mi sem példázza ezt jobban, mint hogy a legbelsőbb körben Sinya és Kükü, a Hajtás Pajtás futárszolgálat két vezetőjének kezében futottak össze a szálak. Mindenképpen érdemes tehát kitérni a magyar Critical Mass és a biciklisfutár-világ kapcsolódási pontjaira.

Az első hazai futárszolgálat 1993-ban kezdte meg működését; az úttörő Hajtás Pajtással ma már több cég osztozik a piacon, összesen körülbelül 2-300 biciklist foglalkoztatva. A kezdeti mag azonban mindvégig aktív maradt, megalapozva így a budapesti futár-szubkultúra főbb irányait¹¹. Ez a közösség

¹¹ Lásd részletesebben Dobos András (1999), illetve a szubkultúráról általában Barabás Máté (2002) munkáját!

igen összetartó, amely ápolja és szervezi a szubkultúra eseményeit és fórumait, legyen szó akár egy közösségi honlapról¹², maguknak rendezett versenyekről¹³, zenekarokról¹⁴, rádióadásról¹⁵ vagy épp szórakozóhelyekről¹⁶. Mindezek fényében már nem olyan meglepő az első magyar CM relatív sikere, hiszen gyakorlatilag „készen kapott” egy könnyen aktivizálható alapközösséget, amely egyrészt az ismeretségek informális hálóján keresztül gyorsan és hatékonyan kommunikált, másrészt a futárszolgálat jóvoltából rendelkezésükre állt a „céges” infrastruktúra: URH-készülékek, mobiltelefonok, stb. És ahogy a progresszív fiatalok körében egyre népszerűbbé vált a biciklisfutár-szubkultúra és különösen annak külsőségei¹⁷, úgy vált a Critical Mass egy jó csatlakozási lehetőséggé az „outsiderek” számára. Természetesen itt nem elsősorban magára a tömegre, hanem az annak méretét alapvetően meghatározó önkéntes aktivistákra gondolunk.

A pozitív visszajelzések hatására 2005. április 22-én, a Föld Napján került sor a második nagyszabású megmozdulásra – egyúttal megteremtve a hagyományt, amely a minden évben esedékes két jeles világnapon immáron elmaradhatatlan eseménnyé tette a Critical Mass-t¹⁸. A tömeg tovább gyarapodott: a rendezvényen 10.000 biciklis felvonuló jelent meg, amely nem csak az egyre nagyobb érdeklődést mutató médiákat, de magukat a szervezőket is meglepte. A megmozdulásokon azonban folyamatosan egyre többen és többen vettek részt – szeptemberre megduplázódott a létszám, a 2006-os Föld Napján a résztvevők száma már átlépte a 30.000-es határt. A szervezésben ekkorra már számos civil szervezet is segítséget nyújtott, többek között a Védegylet, a Greenpeace, a Levegő Munkacsoport, a WWF, a Rügyecskék, a Humusz, az Energia Klub, a Bocs és a Tudatos Vásárlók

¹² www.alleycat.hu A honlap webfejlesztője (Ninja) egyben a criticalmass.hu megalkotója is. Erről részletesebben a honlappal foglalkozó fejezetben.

¹³ Az ún. alleycat-ek a városban rendezett checkpointos rendszerű futárversenyek.

¹⁴ Például az IMMC vagy a Messenger Suxx.

¹⁵ Bandita Rádió a Tilos rádióban.

¹⁶ A „Melegedő” nevű szórakozóhely szinte kizárólag futároknak van fenntartva, de többek között a biciklis közönség tette népszerűvé az elmúlt idők progresszív fiatalok által kedvelt romkocsmáit és nyitott szórakozóhelyeit is.

¹⁷ Elég csak az eredetileg pályakerékpárnak használt örökhajtós biciklik, a „fixik”, a sokszor egyedi megrendelésre készülő színes futártáskák, vagy a szubkultúra által használt sajátos szleng népszerűvé válására gondolni.

¹⁸ A más országokban megszokott minden hónap utolsó péntekjén megtartott CM-ek később Budapesten is megszokottá váltak, ezek a közös tekerések azonban sokkal spontánabb szervezésűek, és összehasonlíthatatlanul kevesebb embert vonzanak.

Egyesülete. A 2006-os őszi demonstrációt a szervezők a budapesti zavargások miatt végül lefűjták, de több vidéki városban megrendezték az Autómentes Napi CM-et, így például Debrecenben, Győrben, Kaposváron, Miskolcon, Orosházán, Pécsen, Sopronban és Szegeden. 2007 tavaszán érte el a rendezvénysorozat az addigi legnagyobb sikert a felvonulók száma tekintetében: az 50.000 kerekessel nemhivatalos világrekorddá vált a biciklis demonstrációk körében, ráadásul újabb és újabb városok csatlakoztak, többek között Székesfehérvár, Eger, Baja, Berettyóújfalu, sőt Nagyvárad és Marosvásárhely is. Ez év őszén fordult elő először, hogy kevesebb ember jelent meg az eseményen, mint az azt megelőzőn, a 2008. áprilisi Critical Mass-en azonban minden eddiginél nagyobb számban, becslések szerint 80.000-en vettek részt, újabb rekordot állítva ezzel fel.

Célok, eredmények és ideológia

Mielőtt rátérnénk a mozgalom céljainak tisztázására, fontos megemlíteni az évi két nagyszabású felvonuláson kívüli, ám jórészt a CM vonzaskörzetéből kinőtt egyéb kezdeményezéseket. Ezek egyrészt a hivatalos várospolitikai döntéseit befolyásolni igyekvő megmozdulások, másrészt viszont a politikától teljesen független önkéntes kezdeményezések. Talán éppen ezekben mutatkozik meg leginkább a Critical Mass „ideológiai” hozadéka – a bringások egyrészt felismerték, hogy problémáikkal egyre kevésbé vannak egyedül, de tudatosult bennük az is, hogy az eredmények eléréséhez az egyéni hozzájárulásuk szükséges. A potenciális társak jótékony hatást gyakorolnak az önkéntességre való motivációban, a közösség pedig elismeréssel adózik az elvégzett munkáért – növelve így az egyén renoméját. Tipikus példája ennek a Bringaút Kommandó¹⁹ elnevezésű kezdeményezés, amely rendszeres időközönként megtisztítja, és lehetőségeihez mérten rendezi egy adott kerékpárút környezetét (az útmenti növények karbantartása, stb.).

A kezdeményezést és a szervezést is alulról intéző akciók mellett vannak a CM szűkebb magja által életre hívott egyéb rendezvények is. Ezek már hasonló módon épülnek fel, mint a két nagy

¹⁹ Később Bringaút Egyesület néven civil szervezeti formát öltött, de a munkák természetesen nem maradtak abba.

demonstráció, de általában rövidebb idejű előkészítés, valamint sokkal konkrétabb célok jellemzik őket. Ennek megfelelően nem meglepő, hogy nagyságrendekkel kevesebb embert mozgatnak meg, de célzottságuk miatt sokszor eredményesek tudnak lenni. Ilyen volt például a Millenáris, az ország egyetlen kerékpáros velodromjának megmentéséért indított akció, melynek eredményeképpen végül műemléki védettséget kapott, így átmenetileg bizonyosan megmenekült a lebontástól a 111 éves épület²⁰.

A már több alkalommal megrendezett a magas levegőszennyezettség elleni intézkedéseket sürgető Stop Szmog tüntetésekre való mozgósításban – az ismert zöldszervezetekkel karöltve – szintén komoly szerepet kapott a Critical Mass hálózata, bár ebben a témában a tényleges és hathatós intézkedések még váratnak magukra. Bár a mozgalom deklaráltan pártpolitika-mentes, a potenciális döntéshozókkal való tárgyalásokat fontosnak tartják a kezdeményezők. Ennek példája a 2006-os országgyűlési választások kampányához kapcsolódó Tour de Voks felvonulás, amely a pártok biciklis-programjait gyűjtötte szó szerint is csokorba, majd a meg nem valósulás jeleit látva a ReTour de Voks elnevezésű, demonstratív közös tekeréssel egybekötött számonkérő nyilatkozat.

Bár kétségtelen, hogy eme „mellékprojektek” némelyike valós eredményeket tud felmutatni, ezen akciók létszáma meg sem közelíti a Föld Napján, illetve az Autómentes Napon rendezett felvonulásokét. Relatív sikerességük annak tudható be, hogy immáron minden kerékpáros megmozdulás maga mögött tudhatja a CM-en keresztül egyfajta egységfrontba tömörült kerékpáros közösséget, amely létszáma miatt már politikai tényezőnek minősül. Ennek – illetve az egyre népszerűbb városi biciklizést támogató szerepben való tetszelgés politikai hasznának²¹ – felismerése a kormányzati és önkormányzati vezetők részéről sem váratott sokat magára. Bár a CM szervezői eredetileg nem is gondoltak az ilyen jellegű lehetőségekre, az első tárgyalásokra már 2005-ben sor került Budapest főjegyzőjével, ekkor még csak a Hajtás Pajtás nevében. Ezt követően többé-kevésbé

²⁰ Azóta a „Milli” a heti két nyílt napnak köszönhetően a közösség egy központi találkozási helyévé vált, a befektetett munka és sok közös program újra életet lehel a korábban elhagyatott és pusztulásra ítélt épületbe.

²¹ Tipikus példája ennek a felvonuláson megjelenő politikusok és miniszterek kissé mesterkéltnak tűnő pózolása.

rendszeressé váltak a magas szintű egyeztetések, a hivatalos tárgyalópartner szerepét pedig – a VBB mellett – egyre inkább a Magyar Kerékpárosklub (MK) vette át²². Az együttműködés eredményességét olyan fő állomások jellemzik, mint a kerékpáros ügyekért felelős miniszteri biztos kinevezése (2005), a kerékpáros infrastruktúrára fordított források önálló költségvetési tételként való elismerése (2006), vagy a 2007 és 2013 közötti időszakra átfogó fejlesztési terveket kidolgozó, GKM által felügyelt Kerékpáros Magyarország Program (2007). Eközben az MK egyre jobb kapcsolatokat alakított ki mind a fővárosi, mind a kerületi önkormányzatokkal, így gyakorlatilag minden kerékpáros fejlesztés tervezete átesik egy, főként a Kerékpárosklub által megvalósított civil kontrolon. Az MK klasszikus civil szervezatként funkcionál, a kisszámú főállású alkalmazott mellett tagjaik többsége önkéntes munkával járul hozzá a sikerekhez; nekik (a tagdíj befizetése esetén) a szervezet különböző szolgáltatásokat nyújt (pl. szükség esetén ingyenes jogi képviselő, felelősségbiztosítás, MÁV kerékpár-szállítási kedvezmények, stb.). Szakmai javaslataikat a hivatalokkal együttműködve, alkalmanként azok helyett készítik el, biztosítva így a megvalósuló projektek tervezési és kivitelezési megfelelőségét.

Mindazonáltal ez csak a Critical Mass egyik arca. A mozgalom erejének politikai téren való hasznosulása, és ez által a kerékpáros infrastruktúra fejlesztése sok aktivista vagy résztvevő szemében másodrendű, de legalábbis csak egyfajta mellékterméke a felvonulásoknak. E vélemények szerint a megmozdulások célja pusztán a minél több embert elérő közös tekerés maga, így a siker is a tömeg nagyságán méretik meg. Külföldről eltérő álláspontot képvisel: szerinte az évi két nagyszabású demonstráció önmagában nem tekinthető célnak, csak a figyelem fenntartására alkalmas – ráadásul a többtízezres tömeg mérete már korlátokat szab az akciónak, ami csorbíthatja szórakoztató jellegét. Ugyanakkor a kerékpáros infrastruktúra területén elért eredményeket sem dimenzionálja túl. Véleménye szerint a valódi siker az – és e tekintetben már komoly eredményeket tud felmutatni a Critical Mass –, hogy a mindennapok során egyre több és több ember használja kerékpárját. A felvonulások szerinte idővel majd úgyis veszítenek a népszerűségükből, ekkorra azonban már nem a

²² A CM és az MK viszonyáról és „munkamegosztásukról” lásd a későbbi részeket!

CM miatt, hanem egy öngerjesztő folyamat eredményeképpen válnak majd biciklire a budapestiek. A Critical Mass igazi szerepe abban mutatkozott meg, hogy akkor kezdte el összefogni és képviselni a bringásokat, amikor még a futárok kivételével gyakorlatilag mindenki alkalmatlannak ítélte a várost a mindennapi kerekezésre – most már a biciklis közlekedés szubkulturális jellegéből a kommersz irányába való átmeneté a főszerep. Kükü szerint a fő cél a teljesen átlagos emberek bevonása – felvállalva annak ódiumát, hogy ezzel csorbulhat a városi biciklizés identitás- és közösségépítő jellege.

Mindezek fényében nem meglepő, hogy a CM kommunikációjában alapvetően a pozitív és kooperatív, és nem az ellenséges vagy elutasító üzenetek dominálnak. Kükü kiemelte, tudatos döntés eredménye, hogy a mozgalom nevében nem foglalnak állást olyan témákban, mint például a „dugódíj” esetleges bevezetése – az ilyen jellegű gyakorlati kérdések megválaszolását meghagyják a szakmai civil szervezeteknek, főként a Magyar Kerékpárosklubnak. És ahogy a CM jövőképe szerint egyre általánosabb és tömegesebb lesz a közlekedés e módja, úgy fognak egyre inkább az ehhez, vagy tágabb értelemben a biciklis infrastruktúra fejlesztési irányvonalaihoz kapcsolódó kérdések előtérbe kerülni, és így az mozgalom képviselői helyett a „profi” MK-s vezetőségre hárul majd a médiákon keresztüli véleményformálás jelentős hányada. Kükü hozzáfűzte még, hogy fontos a téma a sajtó működésmódjának megfelelő találása, azaz: teret biztosítani a médiamunkásoknak, hogy az üzenet pozitív kicsengése mellett aláhúzhassák a városvezetés e téren elért, összességében szerénynek mondható teljesítményét, és a jövőbeni fokozott figyelem iránti igényt. Hasonlóan látja mindezt Ninja is: szerinte a Critical Mass és más mozgalmi kezdeményezések (beleértve a sok tekintetben összehasonlítható alapként szolgáló zöldeket) közti fő különbség abban mutatkozik meg, hogy míg az előbbi mindig valamiért, utóbbiak valami *ellen* fognak össze.

Ezek alapján megpróbáljuk azonosítani a CM által közvetített frame-eket, lényegében a már korábban vázolt Benford-Snow féle tipológia alapján. Diagnosztizáló frame-nek a túlzott gépkocsihasználat miatti közlekedési nehézségek, a magas levegőszennyezettség, a város élhető tereinek beszűkülése és a motorizáció életvitelre gyakorolt káros hatásainak összességét

tekinthetjük. Prognosztizáló frame-ként a kerékpár mindennapos közlekedési eszközként való alkalmazásának népszerűbbé tétele, és a megvalósítás egyéni felelősségét hangsúlyozó volta azonosítható. Ezekkel szinkronban a motivációs frame-ek a közösségi összefogás erejét, és az egyéni döntésekre ható pozitív megerősítést hangsúlyozzák. Az első típusban tehát a mindennapok tapasztalatai, a másodikban a mozgalom általános célja, a harmadikban pedig a felvonulások üzenetértéke és véleményformáló hatása jelenik meg.

A Critical Mass frame-jeinek rezonanciáját vizsgálva már kissé összetettebb a kép. A hitelesség tekintetében jól áll a mozgalom: a megfogalmazott üzenetek konzisztensnek tekinthetők (a biciklizés tömegessé válása valóban megoldást jelenthet a vázolt problémákra), valóságtartalmukat a személyes tapasztalatok mellett cáfolhatatlan tények is igazolják (a mindennapos dugók, a magas légszennyezettség, a mind többeket érintő légúti és allergiás panaszok vagy épp a kóros elhízás), a központi személyek szakmai hitelessége pedig megkérdőjelezhetetlen (a futárok talán minden más kerekessel jobban látják a biciklis közlekedés gyakorlatát és lehetőségeit). A frame-ek „kitűnni tudása” (salience) azonban már kérdéses. A téma központi jelentősége a városlakók többsége számára még(?) nem egyértelmű (a légszennyezettség például fizikailag jórészt nem érzékelhető), a mindennapi élettel való összeegyeztethetősége nem garantált (nem feltétlenül adott a kerékpárral való munkabajárás számos feltétele), a kulturális kódoknak való megfelelés pedig szintén kérdéses (a bringásokhoz sokan még mindig inkább a bolondoknak kijáró tisztelettel közelítenek).

A mozgalom felépítése és a munka koordinálása

Bár már a társadalmi mozgalmak definíciós kísérleteit bemutató részben rámutattunk a szerveződések e speciális típusának morfológiai meghatározatlanságára, a tagság laza kötődésére, az intézményesültséggel és hierarchiával szemben álló hálózatos működésre és e csoportok sajátos dinamikájára, a gyakorlati megvalósulás némileg árnyalja a képet. Megközelítésünk szerint egyrésztől léteznek a nagy, alapvetően ideológiai alapú mozgalmak (például a munkás-, feminista- vagy békemozgalmak), melyek valóban annyira szerteágazóak, és a társadalmi, politikai vagy kulturális lét

oly számos területén fejtik ki hatásukat, hogy felépítésük szinte meghatározhatatlan – ezek a közösségek azonban a célok tekintetében is igen nagy szóródást mutatnak. Ettől eltérő kép rajzolódik ki a szűkebb célrendszerrel rendelkező, single issue mozgalmak esetén (például a környezetvédelem egy adott területét előtérbe állító csoportosulások) – ezek mögött általában klasszikus, intézményesült civil szervezetek állnak. Ennek megfelelően a mozgalmi család is néhány formális szervezet és a hozzájuk lazábban-szorosabban kötődő aktivisták és támogatók összességéből áll – ez jellemző például a hazai ökológiai mozgalomra is. Mindezek fényében elsőre furcsának tűnhet, hogy a magyar Critical Mass nem létezik hivatalosan is bejegyzett civil szervezeti formában. E sajátosság azonban nem csak névleges eltérés – tudatos értékválasztás áll mögötte.

Míg sokan a hazai civil szféra gyengeségét az anyagi források szűkösségével, és ezen belül is az állami támogatások elégtelen voltával magyarázzák (többek között Kuti, 1998 vagy Szabó, 2005: 49-68), Kükü kritikus e megközelítésekkel szemben. Szerinte az államtól függő civil szervezetek rendszerébe bele van kódolva a sikertelenség, és a tényleges eredményekért eléréséért folytatott küzdelem korlátozottsága. Úgy látja, amint az alapvetően önkéntes alapú és a lelkesedés vagy küldetéstudat által motivált munka fizetett elfoglaltsággá válik, az egyén ambíciói megváltoznak, és az eredeti célok helyett magának a szervezet fennmaradásának, és azáltal saját egzisztenciájának biztosítása válik fontossá. Megjegyezte azonban, hogy sokszor a civileknek nincs más reális útja, és ilyen értelemben egyfajta „ajándéknak” tekinti saját, és a Critical Mass helyzetét, hiszen a Hajtás Pajtás tulajdonosai tekintettel vannak a szervezői feladatokkal járó elfoglaltságaikra. A CM ilyenformán nem volt rákényszerülve az intézményesülésre, ami természetesen magával vonta a civilek számára fenntartott alapokhoz és pályázatokhoz való hozzáférés lehetetlenségét. Utalva az erőforrás-mobilizációs elméletek megközelítésére, a Critical Mass mozgalom inkább előnyt kovácsolt e függetlenségből, és az anyagi források szerepét aktivistái önkéntes munkájával váltotta ki.

Tökéletesen azonban a CM sem tudja függetleníteni magát a pénzáramoktól – az évi két felvonulást beharangozó gerillamarketing-kampány²³ eszközeinek (plakátok, szórólapok, matricák) előállítási költségét elő kell teremteniük. Ez a körülbelül háromszázezer forintos összeg a szervezők számára nyomott pólók előállítási, és még így is jutányos eladási ára közti különbözetből áll össze. Így az aktivista közreműködő munkájának „tárgyi bizonyítéka” lesz, melyet a későbbiek során büszkén viselhet, a mozgalom pedig fedezni tudja nem túl jelentős anyagi szükségleteit.

A Critical Mass-nek tehát inkább előnyére vált ez a laza, hálózatos jellegű mozgalmi felépítés, hiszen ezáltal rugalmassá és a csatlakozni kívánók számára könnyen elérhetővé lett. Mielőtt azonban rátérnénk annak kifejtésére, hogy e struktúrán belül hogyan zajlik a „munka” megszervezése és koordinálása, fontos tisztázni a Magyar Kerékpárosklub az ügyhöz való kiemelkedő hozzájárulását. Az MK nélkül a CM függetlensége és nyitottsága nehezen lenne elképzelhető, hiszen a civil szervezet vállalja magára azokat a feladatokat, melyekhez fontos a hivatalos apparátus, a folyamatos szakmai munka, vagy épp az intézményesültséggel együtt járó bürokratikus előnyök. Így ők felelnek az önkormányzatokkal és kormányhivatalokkal való állandó kapcsolattartásért és a közös munkáért, a sajtó tájékoztatásáért a szakmai kérdésekben, a folyó ügyek mindennapi menedzseléséért, de a Critical Mass-t érintő minimális pénzügyi tevékenységek (tkp. a pólók megvétele és újraértékesítése) is a Kerékpárosklubon futnak keresztül. A munkamegosztásnak ez az utóbbi évekre kikristályosodó modellje teszi lehetővé, hogy a városi biciklizés ügye mind a mozgalmi, mind a civil szervezeti szinten hatékonyan és eredményesen működhessen.

Vizsgáljuk tehát meg a mozgalom belső struktúráját, a hozzájárulás és aktivitás nagyságának tekintetében! Bár a Critical Mass főszervezőiként a közszereplői feladatokat is magára vállaló Küküt és Sinyát tartják számon, előbbi külön hangsúlyozta, hogy létezik egy körülbelül húsz főt érintő bennfentes mag, akikkel gyakorlatilag együtt hozzák meg a legfontosabb döntéseket. E legbelsőbb körön belül fontos a teljes összhang, Kükü szerint itt mindenkinek „vétójoga” van a felmerülő

²³ A gerilla-marketing újszerű, szokatlan, nemegyszer meglepő módszereket használ az üzenetei célbajuttatására. Idesorolható minden olyan reklámozási mód, ami nem reklámfelületeken jelenik meg.

kérdéseket illetően. Őket követi az a három-ötszáz fős szervezői alakulat, akik egyrésztől biztosítják a felvonulás zavartalan lebonyolítását, másrésztől pedig aktívan részt vesznek annak kampányában is. E feladatok a rendezvényt megelőző két-három héten kerülnek terítékre, elosztásuk pedig a teljesen nyitott szervezői gyűléseken történik. Itt mindenki önként vállalhat feladatokat, melyek jellemzően a célközönség által gyakran látogatott helyszínek (általános- és középiskolák, felsőoktatási intézmények, népszerű szórakozóhelyek, kerékpár- és egyéb sportboltok, sport- és szabadidős rendezvények, stb.) információval, szóróanyagokkal és plakátokkal való ellátását, a média és a sajtó (tévécsatornák, rádiók, nyomtatott lapok, internetes portálok, hírügynökségek, stb.) tájékoztatását, és egyéb kampányfeladatokat (például szórólapozás a bicikliutakon) jelentenek.

Ezek mellett azonban felbecsülhetetlen jelentőségű annak a nagyszámú szimpatizánsnak a munkája, akik saját, szűkebb környezetük figyelmét hívják fel a rendezvényre. A szervezés e módjában különösen nagy szerepet kap a mozgalom honlapja (ennek részleteiről lásd a következő fejezeteket!), hiszen onnan bárki letöltheti, és az otthonában vagy a munkahelyen történő nyomtatás után kedvére sokszorosíthatja és terjesztheti a szóróanyagokat és matricákat, de saját ötleteit és kampányanyagait meg is oszthatja a közösség többi tagjával²⁴. Mindez anélkül valósulhat meg, hogy az egyén bármilyen személyes kapcsolatot alakítana ki a CM belsőbb köreivel, ám munkája által ugyanúgy magáénak érezheti annak sikereit. Ez a szisztéma már a világ első Critical Mass-ein is működött, az akkor még inkább a fénymásolás technikáját használva a rendszer a xerokrácia (xerocracy) néven vált ismertté. A szó egyszerre fejezi ki a bürokráciával való szembehelyezkedést és a hálózat különböző pontjain történő tartalom-sokszorosításban rejlő lehetőségeket. A xerokrácia ideája azonban mára már elszakadt a Critical Mass-ektől, és minden alulról szerveződő, központi irányítás nélkül működő, hálózati logikájú mozgalom által használható információrendező-elvevé vált. Kükü meglátása szerint mindennek lényege, hogy a CM nem résztvevőket, hanem szervezőket toboroz. Szerinte mindig lesznek olyanok, akik csak eljönnek a rendezvényre, de fontos tudatosítani, hogy a tömeg és általa az

²⁴ Egy blogbejegyzés Kükütől a criticalmass.hu-n, a 2007. áprilisi felvonulás előkészületei alatt: "Reggel mire beértem a Pajtába [a Hajtás Pajtás irodájába – T. Zs.], az asztalon várt 5000 db exkluzív minőségű színes keménypapíros nyomdai szórólap, zsugorfóliázva. Senki sem tudta hogy került oda, de köszöni..." Forrás: BiL, 2007

elért eredmények csakis az egyének hozzájárulásával érhetőek el. Ennek megfelelően egy hálószerű struktúra jön így létre, amelynek minden pontján újabb és újabb elágazások születnek, így elméletben a legtávolabbi egyének is elérhetővé és mozgósíthatóvá válnak.

A Critical Mass és a zöld mozgalmi család

Bár már többször tettünk említést a magyarországi zöld mozgalmi családról mint a Critical Mass tag értelemben vett környezetéről és egyfajta referenciacsoportjáról, e rövid fejezet erejéig fontosnak tartjuk a CM helyének e térben történő kijelölését és a zöldszervezetekkel való összehasonlítás elvégzését. Bár a vallott értékek, az ideológia és a célok tekintetében a Critical Mass nagyjából azonos platformon van a zöldekkel, néhány strukturális különbségre utalva Kükü inkább egyfajta „szürke zónába” helyezné a mozgalmat.

Mint már korábban megállapítottuk a hazai zöldmozgalom igazi magját körülbelül hat-nyolc aktívabb, civil szervezeti formában működő csoportosulás és a körük szerveződő aktivista réteg alkotja. Ekképp jórészt rájuk is igaznak bizonyulnak a már korábban megfogalmazott kritikák e szervezetek (pénzügyi) függőségéről és az ebből fakadó cél- és érdekeltségokről. Szintén terítékre került már a zöldek konfliktusokat határozottan felvállaló kommunikációja is, amely sokak szemében inkább egy destruktív, a (gazdasági) fejlődés útjában állni kívánó politikát jelenít meg. Bár semmiképp sem kívánjuk elvitatni az ökológiai szempontokat előtérbe állító követelések jogosságát, annyi bizonyosan megállapítható, hogy e szervezetek társadalmi beágyazottságán lenne még mit javítani. Kükü is osztja e nézetet, kiemelve, hogy bár e csoportok többségének szakmaisága megkérdőjelezhetetlen, és munkájuk során az állampolgári érdekek érvényesülését tartják szem előtt – akikért dolgoznak (ti. a teljes lakosság), egyáltalán nem érzik céljaik fontosságát és javaslataik hasznosságát.

Ezzel szemben a Critical Mass igyekszik más utat járni. A szervezők mind a kommunikáció, mind a követeléseik terén hajlanak a kooperációra és a kompromisszumokra, bár a mozgalom e tekintetben

nem egészen egységes²⁵. Nem általánosságban az autóhasználat ellen foglalnak állást – céljuk a közlekedési módok ideális kombinációjának megtalálása, amelyben azonban a jelenleginél nagyobb szerepet szánnak a kerékpáros- és a közösségi közlekedésnek. Több helyen kijelentették, hogy alkalmanként ők maguk is autóba szállnak, de a budapesti gépkocsiforgalom nagy része kiváltható lenne alternatív megoldásokkal. Kükü fontosnak tartja, hogy meghallják a városi lakosság minden csoportjának hangját, és megpróbáljanak a sokszor ellentétes érdekekre is tekintettel lenni. Jól példázza mindezt a szervezők a felvonulások a város közlekedését megbénító hatása feletti morális dilemmája. Ez utóbbira az idei évben már eltérő válaszok születnek: az áprilisi Föld Napja alkalmából tartott demonstrációt hétvégén szervezik meg egy családiasabb, fesztiváljellegű programot kínálva, a szeptemberi 22-i Autómentes Napi felvonulás dátuma pedig fix marad, felvállalva a hétköznapi nagyobb autóforgalom korlátozása miatti esetleges negatívabb visszhangokat is.

A különbségek hangsúlyozása mellett azonban mindenképp fontos kiemelni, hogy a CM jó kapcsolatokat ápol a zöldszervezetekkel. Ez nem is meglepő annak fényében, hogy aktivistáik jelentős része más csoportosulásokkal is szoros kapcsolatban áll, valamint hogy nem csak a felvonulások, de az egyéb, kisebb projektek szervezése során is együttműködnek a többi civillel. Legjobb példája ennek a már több alkalommal is megrendezett Stop Szmog elnevezésű tüntetés, amely többek között a Levegő Munkacsoport, a Védegylet, a Greenpeace Magyarország, a Magyar Kerékpárosklub és a Critical Mass koprodukcijában jött létre. És bár a CM-nek a biciklis témáktól kissé távolabb eső ügyek érdekében végzett mobilizációjának eredményessége nem közelíti meg a felvonulásokon megszokottat, mindenképpen komoly forrása a zöldmozgalom akcióinak. Ráadásul saját sikerének jelentős sajtóvisszhangja segíti a környezettudatosság témájának napirenden tartását, támogatva így a már a mainstream médiákban is egyre nagyobb teret kapó zöld diskurzus további erősödését, ami jótékony hatással lehet a zöldmozgalmak megjelenési lehetőségeinek bővülésére is.

²⁵ A CM két központi alakja kissé másképp gondolkodik: míg Sinya hajlana a radikálisabb megoldásokra, addig Kükü inkább nevezhető konformistának, lásd: BiL, 2008

A kerékpáros felvonulások szimbolikus aktusai

„Délután fél 3 órakor indult ki a clubhelyiségből (István főherceg fogadóból) vagy 50 kerékpározó kettős rendekben az Andrássy-úton végig, hol a járókelők közt e valóságos kerékpár-had méltó feltűnést és tetszést keltett. (...) A Városligeten keresztül ki a Stefánia-út végén katonai fegyelmezettségben haladt a menet (...) a lóversenytér mögött lévő hatalmas víztorony épületig; ott felállás s fényképeztetés. (...) A felvétel után a kerékpár-had ismét visszahajtott a clubhelyiségbe, a hol társas vacsora után víg táncra kerekedett az időközben odagyűlt szépséges hölgyközönséggel.” – tájékoztat a magyarországi kerékpározás hőskorszakáról az 1889. január 1-i Kerékpár-Sport (Hadas, 2003: 260-261). A triviális hasonlóságok (közös kerékpározás Budapest reprezentatív helyszínein, az eseményeket megörökítő fényképek, majd az azt követő könnyed szórakozás) alapján a szövegrészlet a Critical Mass-ek történetét bemutató rész bevezetőjeként is helyet kaphatott volna, de talán lényegesebb kiemelni a mélyebb jelentéstartalmak szintjén megjelenő párhuzamosságokat és különbségeket. Utóbbiakról szólva fontos megjegyezni, hogy míg a századvég Magyarországon a kerékpár a technikai fejlődést, a természet és kiváltképp a tér emberi eszközökkel történő meghódítását jelentette, és ekképp a klasszikus modernitás egy jellegzetes szimbólumaként értelmezhető (i.m.: 253-274), addig a huszonegyedik század elején, napjaink technológia és kulturális környezetébe kerülve már egészen más jelentésekkel bír. A ma városait a mindent átható motorizáció formálta jelenlegi képükre – az autót eredetileg szintén a fizikai és technológiai haladás képviselőjeként tüntetve fel. A rohamos terjedés azonban mára már a fejlődés útjába állt, városainkat maguk a gépkocsik bénítják meg – a haladás mindenhatóságába vetett hit megrendült, így lépve át az önnön határait meghaladni nem tudó modernitásból a pontosan ebből a tapasztalatból építkező későmodernbe. A dugókban álló autók, ezek a kifinomult technológiával rendelkező gépcsodák között a biciklista kissé anakronisztikus, emberi erővel hajtott járművével vígan kerekedik tova – igazi posztmodern vízió!

És bár a technológia szimbolikus értelmezési lehetősége jócskán megváltozott, a biciklisták mindkét időpontban egyfajta progressziót képviseltek, képviselnek – vállalva ezzel a stigmatizációt. A

hőskorszak vasparipái „ördögi csörömpöléssel” kísért feltűnése az utakon kezdetben a meg nem értés és a gúny célpontjaivá tette őket, akárcsak napjaink városi biciklistáit, különösen a (szubkulturális) divattá válás tendenciáját megelőző időszakban. Mindezek fényében már jobban érthető e közös felvonulások motivációja: a nyilvánosság birtokbavétele könnyebb a máskor kisebbségbe szoruló közösség csoportbarendeződése által, innen pedig már csak egy lépés a kollektív cselekvésből építkező öntudat, és vele az egyéneken kialakuló büszkeség-érzés. Fontos látni továbbá, hogy a megmozdulások a városi tér elfoglalásáért folytatott szimbolikus küzdelem megnyilvánulásaként is felfoghatók. Ahogy Mező Ferenc (1999) is rámutat, a tér nem csak egy fizikai hely, de ideológiai, kulturális vagy politikai jelenségek sűrűsödhetnek össze benne, és ekképp a mozgalmak hatalommal szembeni (szimbolikus) ellenállási helyeként működhet. A város térszerkezetének és közlekedési rendszerének hegemon kulturális kódja a gépjárművek dominanciáján alapul, így a biciklisták annak időleges elfoglalásával a városi térbe kódolt hatalom megváltoztathatatlanságát kérdőjelezzik meg. A széles, aszfalttal borított utak mint az autók monopolisztikus uralmának fizikai testet öltött lenyomatai egyszerre a kétkerekűek birodalmává válnak, felmutatva az alternatív használat, és vele egy plurálisabb, demokratikusabb (közlekedési) ideológia létjogosultságát.

Utalva többek között a már az elméleti részben bemutatott Melucci munkásságára, az új társadalmi mozgalmak egyik legfontosabb jellemzője a kollektív identitás előtérbe kerülése. E kollektív identitás pedig nagyban támaszkodhat a csoportosulások közös tapasztalataira, élményeire, jelképeire, szokásaira, stb. Ezek tipikus példájának tartjuk a Critical Mass felvonulások végén megtartott „bicikliemelést” motívumát, amikor is a résztvevők egyszerre emelik kerékpárjukat fejük fölé, egy végelelérhetetlen „biciklitengert” alkotva így meg. Az évek során a mozdulat stilizált formában a magyar CM-ek vizuális reprezentációinak (plakátok, szórólapok, matricák, a honlap megjelenése, stb.) fő szimbólumává avanszált. A bringaemelést – a bicikli mint jelkép felmutatásának trivialitásán túl – egyrészt kifejezi e közlekedési eszköz „emberi léptékét”, mivel – ellentétben az autókkal – a bicikli mindvégig használójának tényleges fizikai kontrolja alatt marad, másrészt pedig hangsúlyossá teszi

a csoport együvé tartozásának alapját, hiszen ekkor ember és kerékpár kettősből szimbolikusan is utóbbi kerül felülre. Ha Melucci szerint a mozgalmak már létezésükkel is a domináns kulturális kódokkal való szimbolikus szembenállást és ekképp egyfajta üzenetet közvetítenek a társadalom vagy a külvilág felé, e néhány pillanatig tartó motívum a Critical Mass mozgalom üzenetének esszenciáját sűríti magába.

IV. ONLINE AKTIVIZMUS

Információs társadalom

E rövid bevezető rész meg sem kísérli áttekinteni a hálózati- és/vagy információs társadalomhoz kapcsolódó tengernyi elméleti és gyakorlati szakirodalmat – részben terjedelmi, részben tartalmi okokból, ugyanakkor fontosnak tartjuk néhány alapvető folyamat és fogalom legalább jelzésszinten történő bemutatását. E témában megkerülhetetlen Manuel Castells magnum opusa, a *The Information Age* (a három kötet magyarul: 2005, 2006, 2007; könyvismertetője: Nyíri, 1999; tematikus elemzése: Varga, 1999; rövid összefoglalója: Vörös, 2007), amely sok tekintetben jó kiindulópontnak bizonyul. Castells kiemeli, hogy bár a (formális) intézményeket felváltó (informális) hálózatok egyfajta alternatív társadalomszervezési formaként értelmezendők, de a hálózati logika – ha nem is domináns jelleggel – mindig is jelen volt a társadalmakban. Az új korszak igazi változása abban áll, hogy az információk feldolgozása és elosztása/terjedése elektronikus úton történik, amely gyorsasága és hatékonysága miatt mind szerkezetükben, mind működés módjukban új szerveződések létrejöttét indukálja. Így a hatalom többé nem totális intézményekben (állam), ipari szervezetekben (kapitalista vállalkozások) vagy a kulturális szféra domináns központjaiban (média) jelenik meg, hanem az információs kódok és képi reprezentációk (globális) hálózataiban terjed szét.

Ennek megfelelően a bürokratizált hatalom tömegmédiára épülő rendszerében új lehetőségek adódnak az infokommunikációs eszközöket innovatívan használni tudó, de a hatalom konvencionális struktúráin kívül eső (ilyen értelemben civil) csoportosulások számára, hogy elérjék potenciális támogatóikat, közösségeket alakítsanak ki, és bővítsék személyes, anyagi, politikai vagy kulturális erőforrásaikat (Szabó, 2004:69-84). Az információs társadalom lényege szerint a (globális) hálózatokhoz bárki csatlakozhat (joining), ha rendelkezik a csatlakozáshoz (connecting) szükséges eszközökkel²⁶, így sokan – a politikai szempontokat előtérbe állítók kiváltképpen – egy

²⁶ Itt nem csak az internet-elérésről lehet szó, hanem mindennemű CMC (Computer Mediated Communication) eszközről. Ennek részleteit lásd a technológiákat ismertető részben.

demokratizálódási folyamat lehetőségéről beszélnek, hiszen ezen új technológiák éppen a gyenge kötések erejére épülő szociális hálókat erősítik meg. Egyes kutatók (legalábbis a terminológiát tekintve) már az információs társadalom fejlődési irányait is kijelölik, hiszen míg abban az információval rendelkezők és nem rendelkezők között közvetítő „brókereknek” „elemi érdekük, hogy fenntartsák az információ termelői és fogyasztói közötti távolságot, a tudástársadalom szervezetei éppenséggel segítenek eltörölni a felhasználók és a termelők közötti választóvonalat.”²⁷ (Bachot és Starkot idézi Kiss-Boda, 2005: 149).

Sokan azonban kételkednek abban, hogy ezek a változások feltétlenül egy emancipatórikusabb diskurzus irányába mozdítanak el a világot, rámutatva, hogy önmagában a technikai fejlődés nem jár együtt egy szélesebb körű politikai részvétellel vagy sűrűbb interakciókkal. Sőt: egyes megközelítések szerint mindössze annyiról van szó, hogy egy új elit termelődik ki, amely ugyanúgy megközelíthetetlen a *digital gap* túloldalán élőknek, mint a korábbiak. A kételkedők közé tartozik maga Castells is: szerinte az információs társadalmat a globalizáció mellett legalább annyira a szegmentáció jellemzi. A választás szabadsága, a participáció és interakció lehetőségei nem lesznek adottak mindenki számára, a szocikulturális jellemzőik alapján kevésbé „szerencsések” csoportjainak csak a globális tömegmédia üzeneteinek passzív befogadása marad (Varga, 1999). Ebből a szempontból épp az ellentétes oldalt képvisel egy másik klasszikus, a technológia determinizmus elméletét megalkotó Marshall McLuhan. Ő már a hatvanas években megjelenő kábeltelevíziók hatására egy olyan világot vizionált, amelyben a hűvös médiumok²⁸ dominálnak, ami alapját képezheti a kommunikáció időbeli és térbeli korlátainak lebontásának. Az így létrejövő *globális faluban*²⁹ a törzsiség szellemisége éled újjá: a közösségi érdek és összetartás felülemelkedik a káros individualizmuson, és kizárja az elnyomást (Griffin, 2003: 321-333).

²⁷ V.ö. a későbbiekben ismertetett web2.0 ideológiájával!

²⁸ A hűvös médiumok bevonják a szereplőket és részvételre készítetnek, ezzel szemben a forró médiumok egyetlen érzékszervet bombáznak, kinyilatkoztatás jellegűek, és alkalmasak a manipulációra. A technika eszközök részleteiről és jelentőségükről lásd a következő fejezeteket!

²⁹ A globális falu természetesen nem egy valós fizikai vagy földrajzi hely, inkább a Gutenberg galaxist követő korszakként értelmezendő.

Bár nem foglalnánk állást ezen elméleti vita jövőre vonatkozó hipotéziseivel kapcsolatban, annyit azonban bizonyosan megállapíthatunk, hogy létrejött egy olyan új politikai-kulturális tér, melynek fő szervezője az internet és az új kommunikációs hálók által megtestesített hálózatos működés. A mai (posztmodern) társadalmak ekképpen az információ és a tudás, valamint az imázs és identitás kategóriái mentén szerveződnek, amelyben mind az egyéneknek, mind a civil csoportosulásoknak az eddigieknél nagyobb lehetősége van a kommunikációs terek alakítására (Kiss-Boda, 2005: 141). Vagy ahogy Castells fogalmaz immáron szűkebb témánkra fókuszálva: „a társadalmi mozgalmak által benépesített tartományokat végigjárva fő cselekvőként az új társadalmi mozgalmakra jellemző hálózatot képező, decentralizált formájú szervezetekre és beavatkozásokra-kieszközlésekre bukkanhatunk, amelyek az információs társadalom uralmi szerkezetének hálózatot képező logikáját tükrözik és az ellen hatnak. (...) Ezek a hálózatok tevékenységet szerveznek, és osztoznak az információn, de többet is tesznek ennél. Ők a kulturális kódok tényleges előállítói és terjesztői. (...) Éppen a társadalom ezen hátsó utcáiban – akár az alternatív elektronikus hálózatokban, akár a közösségi ellenállás bázishálózataiban – érzektem az új társadalom embrióit, melyeknek a történelem mezején az identitás ereje ad majd életet.” (Castells-t idézi Nyíri, 1999:159)

Az online interaktivitás technikái

Az információs társadalomról szóló általános bevezető rész után, és a virtuális térben kialakuló közösségek jellegzetességeinek megismerése előtt kézenfekvő egy kitérő erejéig áttekinteni azokat a kommunikációs technológiákban és online felületeken végbemenő változásokat, melyek mindezeket a jelenségeket lehetővé tették.

Már csak az időrendiség okán is érdemes e szakaszt Marshall McLuhan ide vonatkozó elméletének felvázolásával indítani (McLuhan, 2001; Griffin, 2001: 321-333; Vörös, 2007). A kanadai kutató nevével fémjelzett technológiai determinizmus lényege szerint a társadalmi és médiatörténeti korszakok közötti váltás mindig a kommunikációs technológia valamilyen robbanásszerű forradalma tette lehetővé. E szerint a fonetikus ábécé megjelenése képezte a határvonalat a törzsiség és az

írásbeliség kora között, a nyomtatás gépesítése ismét egy új korszak kezdetét jelentette, melyet végül a távíró feltalálása vezetett át az elektronika korába. A történeti áttekintés mellett legalább ilyen jelentős a mediális eszközök egyénekre gyakorolt hatásának elemzése is. McLuhan szerint a kommunikációs technológiák meghatározzák az információk feldolgozásának módját, ami pedig az emberek mindennapi életére is hatással van: egyrészt fejleszti bizonyos érzékszerveiket, másrészt pedig megváltoztatja gondolkodásmódjukat is. Ahogy ő fogalmaz: „miközben alakítjuk eszközeinket, azok is formálnak bennünket.” (McLuhan-t idézi Griffin, 2001: 323). Sőt, e gondolaton továbbmenve odáig jut, hogy a médium szelektív hatása nagyobb, mint a közvetített üzeneté: maga az üzenet („The medium is the message”).

Többek között a kommunikációs technológiák folyamatos fejlődése tette lehetővé, hogy különösen a huszadik századtól kezdődően a társadalmakban egyre kevésbé a közös lokalitáson alapuló, erős, személyes kötelékekkel és homogén kultúrával jellemezhető közösségek a meghatározóak – helyüket laza, hálózatos felépítésű, kulturálisan heterogén, földrajzilag akár egymástól távol eső egyének gyorsan változó csoportjai veszik át³⁰ – jó összefoglalója mindennek Vályi Gábor tanulmánya (2004). Ezek a közösségek legalább annyira az új technológiák által megteremtett virtualitás tereiben való találkozásokra építenek, mint a valós világbeliekre. És bár a telekommunikáció korábbi fejlődési pontjainak (például telefon) a jelentőségét sem szabad lebecsülni, az internet megjelenésével a lehetőségek megsokszorozódtak, köszönhetően a webes kommunikáció számos, a következőkben felvázolt kedvező tulajdonságának.

Az internetes kommunikáció ára független a földrajzi távolságoktól, s ez lebontja a közös lokalitásra épülő korlátokat. A web lehetőséget teremt a valós idejű (pl. chat) és időben eltolt (pl. email, fórum) kommunikációra is, amely így egyrészt pótolhatja a személyes beszélgetésekhez hasonló spontán diskurzusokat, másrészt pedig a közös időpontot találni nem tudó egyének közösségi interakcióját is megengedi. Fontos kiemelni továbbá, hogy mind az egyének közötti (one-to-one), mind a közösség

³⁰ E megállapítás sokakat bizonyosan vitára ösztönözné – a jelen folyamatait e dimenzió mentén értelmezők polémiája gyakorlatilag Ferdinand Tönnies klasszikus könyvének megjelenése óta tart.

tagjai között zajló (many-to-many), mind pedig az egyes személyek egyszerre nagyobb közösség felé irányuló (one-to-many) tartalomközvetítésre is lehetőség nyílik. E tartalmak jellemzően textuálisak, de a multimediális kommunikáció (hangok, képek, mozgóképek) feltételei is adóttak. Ráadásul mindezek utólag visszakereshetőek, a hipertextualitás hálóján keresztül pedig a közvetlen összeköttetés korlátai is feloldódnak. E változásokat – vagyis a szóbeli és az írásbeli kommunikáció tulajdonságait ötvöző eljárások megjelenését – összefoglalva alkotta meg Walter Jackson Ong a másodlagos szóbeliség fogalmát (Vörös, 2007).

Mint láthatjuk, az interneten zajló kommunikáció sok szempontból hatékonyabbnak bizonyul a korábban megszokott formáknál, de határai ennek is végesek. Mark Smith, a világ legnagyobb elosztott fórumrendszerét, a USENET-et vizsgálva arra jutott, hogy a hatékonyan működő online közösségek felső létszámhatára 5-600 fő – ez a szám ugyanakkor így is három-négyszerese a személyes interakción alapuló csoportok maximális nagyságának. Hozzáteszi, hogy a kommunikáció túlnyomó része jellemzően egy igen aktív, 30-40 fős maghoz kötődik, a tagság többsége csak ritkán vesz részt a diskurzusban, és gyorsabban is cserélődik (Vályi, 2004: 54).

A technológiai változásokat áttekintő rész lezárásaként fontos kitérni egy, az online felületek és szolgáltatások használatában rejlő lehetőségeket kibővítő, az elmúlt néhány évben ismertté vált fogalom és gyakorlata bemutatására. Bár e dolgozatnak nem célja állást foglalni abban a vitában³¹, amely a web2.0-nak nevezett jelenség újdonságértékéről, valamint az internetet érdemben megújító potenciáljáról szól, szűkebb témánk elemzése szempontjából bizonyosan nem hagyható figyelmen kívül, hiszen annak egyik kulcsmozzanata a közösségek hangsúlyos szerepe.

A fogalom maga Tim O'Reilly-hoz köthető, aki egy 2004-ben megtartott konferencián foglalta össze ezzel az elnevezéssel az internetes felületek új, ám jórészt egy irányba mutató fejlesztéseit (Tim O'Reilly, 2005; Szűcs-Vida, 2007)). A web2.0 ideológiája szerint egy (tág értelemben vett) szolgáltatás annál jobb tud lenni, minél több felhasználó él a lehetőséggel. Ez – a használók kollektív

³¹ Néhány állásfoglalás a magyar webes szerzők élcsapatától: ses, 2005.

gyakorlatainak eredményeként – egyrészt a kapcsolatok hálóját, másrészt pedig a hozzáadott értékkel magát a tartalmat is fejleszti. Az egész rendszer alapját az individuumok hozzájárulásából létrejövő kollektív tudás képezi – jelentsen utóbbi akár valódi ismeretet, információt, véleményt, értékelést, megosztott tartalmat, vagy egyszerűen csak a kapcsolati háló adta közösségi érzést³². Ezen ideológia talán legismertebb gyakorlati megvalósulása a wikipedia³³ online enciklopédiája, amely már az általánosan elfogadott, legitim tudás meghatározásának eddig ismert gyakorlatait is megkérdőjelezi³⁴. A taxonómia merev és specializált tudást igénylő kategóriáit³⁵ a bárki által egyszerűen használható szabad szavas keresőmotorok által megtestesített folkszonómia³⁶ veszi át (ld. még például Babarczy-Halácsy-Szakadát, 2006). A közösség így nem csak „osztályozza”, értékeli és szűri a tartalmakat, de egyúttal meg is osztja, fejlesztheti és bővítheti azokat. Jó példái ennek a nyílt forráskódú és szabad szoftverek ideológiája és gyakorlata³⁷, a Creative Commons³⁸ kezdeményezés, a peer-to-peer³⁹ rendszeren alapuló tartalmegosztások, vagy akár a jólismert videó- és fotómegosztó oldalak (Bodó-Szakadát, 2006a; György-Knapp-Szakadát, 2006; Bodó-Szakadát, 2006b).

Külön említést érdemel a web2.0 (online) médiára gyakorolt hatása, jelesül a participatív vagy civil újságírása megjelenése és a blogoszféra⁴⁰ növekvő szerepe. Ezek lényege, hogy megkérdőjelezzik az autentikusnak számító hír- és tartalomszolgáltatók hitelességét és működés módját, és a saját kezükbe veszik a tájékoztatást, létrehozva így egyfajta második, alternatív nyilvánosságot. Ez a

³² Jó példák erre a közösségi oldalak, mint az itthon elterjedt, ám nem túl innovatív Iwiw, vagy a világszinten is népszerű Facebook és MySpace.

³³ A bárki által „szerkeszthető” wikipedia jelenleg több mint 10 millió szócikket tartalmaz összesen 250 nyelven, ebből több mint 2 milliót tesznek ki az angol nyelvűek. Összehasonlításképpen: az etalonnak tekintett Enciklopedia Britannica körülbelül 100.000 szócikket foglal magába.

³⁴ Miért lenne „igazabb” egy kisszámú „tudós” által elfogadott állítás, mint többmillió „civil” közös véleménye?

³⁵ Lásd pl. a könyvtárak aprólékos katalógusrendszerét!

³⁶ Eredetileg a folklór (folks) és a taxonómia (taxonomy) összevonásával képzett műszó. Ezen osztályozási rendszer alapját a tartalmakhoz a közösség által ragasztott tárgyszavakat, címkék (tags) képezik. Legismertebb gyakorlati alkalmazásai a del.ici.us, a Flickr és a Digg., de az internetes keresők is ezen az elven működnek.

³⁷ A szabadon hozzáférhető forráskód bárki számára fejleszthetővé teszi a szoftvert. Legismertebb példája a Linux operációs rendszer.

³⁸ A copyright ideológiája („all rights reserved”) helyett a kreatív tartalmak szabad felhasználását csak néhány, nem túl szigorú feltételhez kötik („some rights reserved”).

³⁹ A rendszer lényege a hálózat különböző pontján lévő informatikai, vagy humán erőforrások és tartalmak gyors és hatékony összekapcsolása és közös használata. Ezen az elven nyugszanak az ismert fájlcsere hálózatok (pl. a BitTorrent) is.

⁴⁰ A blogok összessége, melyek többek között egymásra mutató hiperlink-hálózataikkal egyfajta külön mediális teret képeznek.

„tömegek bölcsessége”⁴¹ (James Suriowecki-t idézi O'Reilly, 2005), amely szerint „a média mi magunk vagyunk”⁴² (Dan Gillmor-t idézi O'Reilly, 2005), és nem szerkesztőségek mélyén dönti el néhány befolyásos véleményformáló, hogy mi az, ami fontos vagy értékes.

Végül fontos kiemelni a Chris Anderson által *hosszú faroknak* (Long Tail) nevezett jelenség térnyerését (2007). Az eredetileg üzleti modellnek szánt idea⁴³ lényege, hogy az internet és eddigiekben vázolt folyamatok terjedésével⁴⁴ már nem csak a mainstream kultúra népszerű termékeinek piaca lehet jövedelmező, hanem a kevésbé ismert, és csak kisebb közösségeket érdeklő, de azokat célzottan elérő rendszerek is⁴⁵. Ám a modell nem csak az üzleti életben működik: a (kulturális, gazdasági, társadalmi, stb.) fősodortól távoli, tematikus (kis)közösségek kialakulásának megnövekedett lehetőségeit is magyarázza⁴⁶. Jó példa minderre a későbbiekben részletesen is bemutatandó alleycat.hu és criticalmass.hu oldalak, melyek a biciklisfutár-, illetve városi bicikliszubbkultúra virtuális közösségi tereiként foghatók fel.

Összefoglalásként elmondható, hogy a web2.0 (és tágabban a hálózati logika) ideológiája szakít a centralizált tudás- és tartalommegosztás eddigi szerkezetével, és olyan, mindenki által könnyen használható internetes platformokra épül, amelyek a közösség által hozzáadott értékkel töltődnek fel. Míg a hatvanas évek kissé manipulatív, és a passzív befogadás sémájára épülő eljárásait McLuhan a „médiium masszázs (massage)”, majd tovább csavarva azt „a médiium a tömegek kora (mass-age)” fordulatokkal találta leírhatónak, az új webes trendek szerint inkább a (tág értelemben vett) média a kritikus tömegek kora (critical mass-age). Ez a struktúra sok tekintetben analóg az alulról szerveződő civil kezdeményezések működésmódjával, és talán az sem túlzás, ha a rendszert a „valós” szerveződések egyfajta virtuális tükörképének tekintjük.

⁴¹ „the wisdom of crowds”

⁴² „we, the media”

⁴³ Ez az elv vitte sikerre a Google legprofitábilisabb szolgáltatását, a kis cégek hirdetéseit célzottan megjelenítő Google AdSense-t.

⁴⁴ Itt külön kiemelandő a kollaboratív filterek (közösségi szűrők) szerepe.

⁴⁵ Ezen az elven nyugszik például az Amazon könyvkereskedés értékesítési rendszere is.

⁴⁶ Jó példa erre a szubbkulturális zenei közösségekről szóló két Vályi Gábor tanulmány (2006a, 2006b).

Online közösségek

Már az internet, és így a virtuális térben létező közösségek hősorától kezdődően folyik a vita arról, hogy a web mint kommunikációs technológia inkább a társas kapcsolatok megerősítése vagy az izoláció irányába hat majd. A diskurzus nem nélkülözi természetesen a szélsőséges, a valóságtól kissé elrugaskodott álláspontokat sem, de Castells (2002: 123) további három olyan tényezőre hívja fel a figyelmet, amely korlátozza a messzemenő következtetések levonását. Először: a tudományos párbeszéd megelőzte az internet ténylegesen is széleskörű elterjedését, és így a megállapítások sokszor az úttörő használók tapasztalatain alapultak. Másodszor: még mindig nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű releváns kutatási eredmény. Végül harmadszor: a hamis Gesellschaft-nosztalgia közösségi embere és a magányos komputerbolond-skatulyájába beletuszkolt hálózati polgár közötti antagoniztikusnak feltételezett, ám nyilvánvalóan hamis ellentét.

Castells átveszi a későbbiekben még elemzendő Barry Wellman definícióját, aki szerint „a közösségek olyan interperszonális kötelékek *hálózatai*, amelyek szociabilitást, támogatást, tájékoztatást, az összetartozás érzését és társadalmi azonosságtudatot adnak” (i.m.: 133, kiemelés tőlem – T. Zs.). Fontos kiemelni, hogy az egyént jellemzően egyszerre több ilyen laza szövésű közösségi hálózathoz fűzi kapcsolat. A patriarchális társadalom válsága és az egyre erőteljesebb urbanizációs folyamatok a szociabilitás új mintázatát, a hálózati individualizmust hozzák létre – a társas interakciók ezen új formája pedig már a hálózati társadalom irányába mutat.

Barry Wellman és Milena Gulia közös tanulmányukban (2007) a virtuális és a valós térben kialakuló közösségek összehasonlítását végzik el – ám a Castells által felvázolt korlátok alól teljes mértékben ők sem tudták kivonni magukat. Kutatásukban hét fő kérdéscsoportot különítenek el, melyeket – természetesen az ezekre adott válaszokkal együtt – az alábbiakban foglalunk össze.

A netes kapcsolatok specifikussága és a potenciális segítség jellege: A mai társadalmakban nem csak a virtualitás terében igaz, hogy a különböző igényeket más-más személyek vagy intézmények elégítik ki – így az online csoportoktól vagy más internetes forrásokból származó segítség is jellemzően igen

specializált. Ám e segítség nem csak információ lehet: a valahová tartozás érzését nyújtó közösségek a szociális és lelki problémák kezelésében is eredményesek lehetnek. Sokak félelme az online interakciók félrevezető jellegétől jogos lehet, de mindez a valós világban is hasonló eséllyel beigazolódhat.

Az internet nagyszámú gyenge kapcsolatának hasznossága: Bár szép számú ellenpélda akad, a virtuális közösségek tagjai jellemzően nem, vagy csak alig ismerik egymást a való életben. Ez lebontja a szociokulturális különbségekből adódó kommunikációs nehézségeket, a fizikai távollét és izoláció pedig gyengíti azt a valós csoportokban fellépő pszichés hatást, amely a felelősség megosztására alapozva morálisan igazolja a segítségnyújtás elmaradását. Ugyanakkor a segítség maga mégis láthatóvá válik a virtuális térben, így növelve az egyén közösségen belüli renomóját. Mind az internetes, mind a valós a kapcsolatokra igaz: a gyenge kötések ereje (v.ö. Granovetter, 1994) igazán az egymástól távoli szociális dimenzióban lévő emberek között mutatkozik meg.

Kölcsönösség és kötődés a virtuális közösségekben: A való világhoz hasonlóan – nem túl meglepő módon – az internetes közösségekre is jellemző a segítések viszonzása. Mivel sokszor a kapcsolatok más dimenziói nem is igazán mutatkoznak meg, ezek az aktusok kiemelt jelentőségre tehetnek szert: kifejezhetik az egyéniséget, demonstrálhatják a szakmai hozzáértést, formálhatják az önidentitást és növelhetik a csoporton belüli elismertséget vagy presztízt.

Intim, közeli kapcsolatok kialakulásának esélyei: E kérdés vizsgálatakor sokan abba a hibába esnek, hogy figyelmen kívül hagyják azokat a kapcsolatokat, amelyeket egyszerre élnek a valós és a virtuális terekben, és ahol az internet csak mint egy kommunikációs csatorna jelenik meg. Természetesen számtalan példa akad arra is, hogy az online ismeretségek is idővel egyre személyesebbé és intimebbé válnak. Az „antiszociális” egyének zavaró hatása pedig szintén nem csak a virtualitásba burkolózó anonimitás sajátja.

A virtuális közösségi élet hatása a valódira: Sokan az új technológiák elidegenítő hatását hangsúlyozzák – de gondoljunk csak arra, hogy ötven éve a ma már mindenki számára természetes

telefon is egzotikusnak hatott! (Az eddigi kutatási eredményeket többek között Castells (2002) is úgy összegzi, hogy a szociális és gazdasági változók hatásait kiszűrve a webes interakciók semleges, vagy gyenge pozitív kapcsolatban állnak az egyének társas viselkedésének intenzitásával. A sokszor ellenpéldaként felhozott kanadai projekt negatív tanulságai – ingyen szélessávú összeköttetéssel tették vonzóvá a Toronto melletti Netville-t, az „interaktív lakótelepet” – az ott lakók számára az addig ismeretlen technológia miatti kezdeti frusztrációra vezethetők vissza.)

A virtuális közösségek sokszínűsége: Arra, hogy egy csoport mennyire képes társaságot, támogatást vagy épp kollektív identitást kínálni, komoly hatással van magának a közösségnek a felépítése, struktúrája. Az interneten általában az egyének több részközösségnek lesznek tagjai, amelyekben így nem a hasonló szociokulturális helyzet, hanem a közös érdeklődés válik dominánssá. Ezek a csoportok tehát a tematika vagy az ideológia tekintetében nagyobb homogenitást, a közösség szintjén azonban nagyobb heterogenitást mutatnak – hozzájárulva így egy magasabb fokú nyitottsághoz és elfogadáshoz.

A virtuális közösségek „valódisága”: Az internetes közösségekből az egyének könnyebben, gyorsabban és kevesebb kellemetlenséggel tudnak „válogatni”, összeállítva így egy számukra igazán értékes szociabilitási „portfóliót”. Ekképp igen kiterjedt kapcsolati hálók jönnek létre, amelyek képesek mind az intimebb, személyes-, mind az inkább az információcserén alapuló csoportközösségek kezelésére is – általában előbbit kisebb, míg utóbbit nagyobb hatékonysággal, mint valós társaik. A webes kommunikáció alacsony költsége és egyszerűsége olyan távolabbi ismeretségek fenntartására is lehetőséget nyújt, melyekre annak hiányában nem lenne kellő erőforrás. „A billentyűzet az én kávéházam” – idézik a szerzők William Mitchell-t (i.m.: 176), rámutatva: ezek a folyamatok hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az emberek egyre kevésbé nyilvános (és valós) helyeken éljék a közösségi életüket, de nem szabad figyelmen kívül hagyni a társadalmi integrációra gyakorolt pozitív hatást sem.

A magyarországi online közösségek mindeddig igen szűk teret kaptak a tudományos diskurzusban⁴⁷, éppen ezért mindenképpen figyelemre méltó Gelléri Gábor Egy cyberközösség antropológiája, és a Jelentések hálója címet viselő – elméleti és gyakorlati megfontolásokat egyaránt tartalmazó – munkái (2000; 2001) . Gelléri a kulturális antropológia, azon belül pedig a cyber-antropológia eszköztárát használja tárgyának vizsgálatához, nem mulasztva el a talán még kevésbé kikristályosodott tudományterület általa használt munkadefiníciójának tisztázását sem: „a cyber-antropológia a virtuális közegben végzett, nem a Web felhasználóinak egészére, sokkal inkább egy-egy konkrét virtuális közösségre, csoportra irányuló kutatás; a virtuális közegben végzett terepmunkán alapul; összehasonlítási alapja lehet mind a valós világ, mind a Web más területeinek közösségei; a lehető legnagyobb mértékben függetleníti magát a világhálóhoz kapcsolódó bármilyen irányú értékítélétől; a hálózati közösséget mindig saját közegének viszonylataiban tekinti; és végül a lehető legjobban igyekszik a sajátos közeghez igazítva alkalmazni az antropológia fogalmi készletét.” A tanulmány a magyarországi internetes fórumrendszerek egyik „úttörőjét”, a Törzsasztalt vizsgálja, amely a kilencvenes évek végén jelent meg az akkor (relatív) népszerű Internetto oldalán, majd később az Index portáljára költözött.

Kissé előreszaladva ugyan, de érdemes megjegyezni az online közösségek a fentiekben vázolt antropológiai és az általunk használni kívánt, talán legjobban még szervezetszociológiai megközelítésnek tekinthető értelmezési keretek fő különbségeit. Gelléri deklaráltan nem vizsgálja a tagság való életben játszott szerepét, szociális vagy kulturális összetételét, de természetesen az online közösség rendszeresen szerveződő személyes találkozóit már szűkebb témája szempontjából is fontos, és elemzésre érdemes jelenségeknek tartja. Az alapvetés azonban nyilvánvaló: a virtualitást mint valós életteret tekinti, és e kiindulópontból beszél a csoport kialakulásáról és felépítéséről, kommunikációjáról, sajátos nyelvezetéről, az egyéni identitás meghatározó tényezőiről, a tagok születéséről, akkulturációjáról és befogadásáról, valamint kilépésükről, eltűnésükről és kizárásukról.

⁴⁷ Kumin Ferenc Az online Baja – Egy város felfedezi magát az interneten (2007) című tanulmánya azonban mindenképpen említést érdemel.

Bár nem lehet eleget hangsúlyozni e virtuális csoportok közösségépítő jellegét, e dolgozat gyakorlati részének nézőpontja szerint az online világ inkább csak egyfajta eszköze, megnyilvánulási formája, vagy egyszerűen csak egy találkozási helye a teljes mozgalmi csoportosulásnak, hiszen hiába játszik abban kiemelt szerepet, a valós közösségtől – mint önálló rendszert – (teoretikusan) elszakítani nem lenne célravezető.

Civilek lehetőségei az interneten

Bár már érintőlegesen mind az információs társadalmat, mind az online közösségeket bemutató résznél volt szó a civil szféra online reprezentációjának kérdéséről, e fejezet igyekszik tüzetesebben is megvizsgálni ezt a területet. Mindennek fontosságát Molnár Szilárd (é.n.) azzal indokolja, hogy „amíg a civil társadalom klasszikus felfogásában maguk a civil szervezetek voltak az állampolgári, közösségi érdekek artikulációjának közvetítői, addig napjainkban ugyanilyen médiumi funkciót töltenek be a közösségi portálok, az online deliberatív felületek.” A nonprofit szektort vizsgálva tehát arra kérdésre keresi a választ, hogy a rohamos mértékben terjedő infokommunikációs eszközök megállíthatják-e a második világháború óta megfigyelhető negatív tendenciákat a civil aktivitás és participáció terén – a folyamatokat Putnamra támaszkodva a társadalmi tőke fogalmának e téren fontos szerepet játszó aspektusából szemléli.

Putnam társadalmi tőke-konceptiója hét faktort különít el, melyekből kettő kifejezetten erre a területre fókuszál: civil szerepvállalás, ill. altruizmus, önkéntesség, filantrópia (Putnam alapján Csizmadia, 2002). Mindezek jelentősége akkor lesz nyilvánvaló, ha figyelembe vesszük azokat az Egyesült Államokra vonatkozó empirikus adatokkal alátámasztott megállapításokat, melyek szerint a magasabb társadalmi tőkével rendelkező államokban magasabb az oktatás színvonala, jobb a közbiztonság, valamint a lakosság egészségi állapota. Maga Putnam is azon az állásponton van, hogy az új infokommunikációs eszközök – ellentétben a televízióval – jó hatással lehetnek a civil aktivitásra, a már korábban idézett Wellman pedig még határozottabban fogalmaz: „az internet

növeli a személyek közötti kapcsolattartást, a szervezetekben való részvételi hajlandóságot és új lehetőséget biztosít a közösségi elkötelezettségnek” (Wellman et al., 2002).

A civil szervezetek decentralizált, hálózatos felépítése izomorf az internet struktúrájával, ami így kiválóan alkalmas a szektor tevékenységének megjelenítésére, koordinálására vagy épp bővítésére. Sőt, egyes vélemények szerint – ide sorolható a Kiss-Boda szerzőpáros már többször idézett munkája is – a civilek online és offline tevékenysége kibogozhatatlanul összefonódik, így az értelmezésükhöz nem szabad elválasztani e két dimenziót (2005: 151). Írásukban Craig Warkentin nyomán az alábbi négy fő funkciót jelölik meg a civilek webhasználatával kapcsolatban: szimbolikus funkció (frame-ek átadása, kollektív identitás kialakítása), információszerzés és -terjesztés (a „második nyilvánosság” megteremtése), kommunikáció (az egymástól esetleg földrajzilag igen távoli potenciális támogatók és tagok megszólítása), mobilizáció és participáció (a valódi és a kizárólag online, és ekképp távolságtartóbb aktivisták bevonása).

A magyar civil szervezetek online tevékenységének áttekintése előtt érdemes egy gyors kitérőt tenni az ország aktuális internet-penetrációjának témájában. Az NRC Piackutató Kft. adatai szerint (2007) az elmúlt évek dinamikus bővülése ellenére is a 15-69 éves korosztálynak még mindig csak 41 százaléka éri el a világhálót – bő tíz százalékponttal maradva el az Unió átlagától. Az arány a budapestiek, a férfiak és a fiatalok esetében haladja meg az átlagot – a 15 és 24 év közöttieknek már több mint 70 százaléka használja rendszeresen az internetet. Bár az adatok további javulása prognosztizálható, egyes társadalmi rétegek a jelenlegi helyzethez hasonlóan feltehetően a jövőben sem fognak közelebbi kapcsolatba kerülni az „új” technológiákkal – a magyar digitális szakadék (digital gap) igen-igen mély, a digitális írástudatlanság eltűnése valószínűleg majd csak a generációk cserélődésével jön el⁴⁸.

⁴⁸ A témáról lásd részletesebben: Z. Karvalics László-Dessewfy Tibor (szerk.): Internet.hu (2003)

A magyarországi helyzetet felmérése érdekében az Információs Társadalom és Trendkutató Központ (ITTK) megbízásából az Infonia Alapítvány 2004-2005-ben végzett átfogó kutatást Civil szervezetek az információs társadalomban és az információs társadalomért címmel (összefoglalása: Borovitz és munkatársai, 2005), melynek főbb megállapításait az alábbiakban mutatjuk be. A civil szervezetek reprezentatív mintájának elemzéséből kiderül (Székely-Pintér, 2005), hogy a szélessávú internet-eléréssel és e-mail-címmel a megkérdezettek körülbelül háromnegyede rendelkezett, saját honlapja már csak kevesebb, mint a felének volt, hírleveles szolgáltatást alig tíz százalékuk nyújtott. Az informatikai eszközökkel való ellátottságuk relatíve jónak mondható, de a felhasználói szintet meghaladó ismeretek tekintetében még bőven van lehetőség a fejlődésre. Az infokommunikációs eszközök fejlesztésében azonban a legtöbben komoly potenciált látnak mind céljaik elérésében, mind anyagi forrásaik bővítésében, attitűdjeik pozitívak egy esetleges informatikai szakképzést illetően is.

A mintában szereplő civil szervezetek honlapjaival egy külön részkutatás foglalkozik (Borovitz-Csótó-Pintér, 2005). Jellemző kép, hogy a vizsgált site-ok egyharmada az elmúlt egy évben(!) egyáltalán nem frissült aktuális tartalmakkal. Fontos kiemelni az interakciós lehetőségeket (pl.: hírlevelek, levelezőlisták, fórum, chat, vendégkönyv, szavazás), melyek egyfajta kommunikációs felületté tehetik az adott honlapot – ebben a tekintetben a magyar civilek még gyerekcipőben járnak: a felsorolt eszközök valamelyikét a vizsgált oldalak 27, további egyet azonban már csak 10 százaléka volt képes felmutatni. Ráadásul az online párbeszédet jobban szervező honlapok jellemzően a nem klasszikus civil szervezeteknek számító kamarákhoz kötődtek. A legtöbb oldal statikus felépítésű, kevés információt tartalmaz – gyakorlatilag csak az adott szervezet bemutat(koz)ására szolgál.

Hasonló területet, de szélesebb horizonttal vizsgált Bruszt László, Vedres Balázs és David Stark 2005-ben megjelent tanulmányukban (2005). Az általuk megfogalmazott fő kérdés az volt, hogy a technológiai lehetőségek elvezetnek-e a centralizált szerkezetű tömegkommunikáció által irányított passzív fogyasztótól az aktív, véleményével és tetteivel is hozzájáruló „globális kiberpolgárig”, amely már önmagában is feltételezi egy jólműködő, a részvételi demokrácia ideológiáján alapuló globális

civil társadalom meglétét. A kutatók a technológia és a társadalmi gyakorlatok dinamikáját és kölcsönhatását vizsgálták kifejezetten a posztszocialista Közép-Kelet-Európában, hiszen itt nagyjából egy időben játszódott le a civil szervezetek számának hirtelen megugrása és a digitális forradalom. Ennek megfelelően régióink 1586 civil honlapját vették górcső alá, és végeztek el rajtuk klaszteranalízist 13 szempont alapján (vannak-e az oldalon elérhetőségi adatok, e-mail cím, deklarált célkitűzések, éves beszámolók, hírek, eseménynaptár, konferencia/gyűlés-információk, a tartalom elérhető-e más nyelveken is, vannak-e társoldalakra mutató linkek, lehet-e regisztrálni, van-e lehetőség az interaktivitásra, vannak-e online adatbázisok illetve kérdőívek). A fenti szempontok alapján öt különálló klasztert tudtak elkülöníteni: hírlevél-jellegű (Newsletter), interaktív (Interactive), kérelmező (Solicitation), adatbázis-jellegű (Directory) és önismertető (Brochure) – bár megjegyzendő, hogy a tényleges honlapok nem túl szigorúan illeszkedtek a modellekhez. A következőkben a közelebbi témánk szempontjából is kiemelt figyelmet érdemlő interaktív platformok jellegzetességeit mutatjuk be.

Ez a második legnagyobb csoport, a honlapok közel ötöde tartozik ebbe a kategóriába. Több mint hatvan százalékuk rendelkezik az online részvétel valamilyen lehetőségével, felhasználók aktívak és járatosak az internetes környezetben. Többségüknél van lehetőség a szervezethez való online csatlakozásra, a regisztrált felhasználók különböző szolgáltatásokat vehetnek igénybe, linkgyűjtemények és adatbázisok segítik a további tájékozódást. A legfontosabb megállapítás azonban kétségtelenül az, hogy mindezek a (kommunikációs) eszközök nem igazán az egyéneket kapcsolják össze a szervezettel, sokkal inkább egymással: e honlapok leginkább a közösségek interaktivitásának adnak teret.

Bár a honlapok közül talán az interaktív csoport illeszkedik legjobban a jelen webes trendjeihez⁴⁹, a kutatók azon hipotézise, hogy ezek az oldalak képeznék a civilek online reprezentációjának legfejlettebb állapotát, nem állta ki a bizonyítás próbáját – a participációs oldalak nem „öregebbek”

⁴⁹ Lásd a korábbi részeket!

társaiknál. Ugyanakkor annyi megállapítható, hogy az újabb honlapok közelebb helyezkednek el klaszterük centrumához, ami a hasonló oldalak fejlesztőitől és jellemzőiből való tanulásra utal. Fontos kiemelni, hogy a földrajzi helytől való függetlenség és az online részvétel erősen szeparálódik a honlapok között: a részvételre serkentő site-ok jellemzően helyi érdekeltségűek, a többnyelvű, nemzetközi oldalak viszont kevés lehetőséget adnak a bevonódásra és interakciókra. Mindezek alapján a szerzők megfogalmazzák kételyeiket a globális civil társadalom ideáját illetően, hangsúlyozva a lokalitáson alapuló szervezetek még mindig domináns szerepét.

Zöldmozgalom az interneten: honlapok és közösségek

A magyarországi zöldmozgalom internetes megjelenésének elemzését nem csak a közelebbi témánk hasonló irányultsága indokolja, de az a tény is, hogy a hazai civilekhez képest igen korán és igen aktívan kezdték el használni a világhálót (Kiss-Boda, 2005: 165-167). Jellemző, hogy a kilencvenes évek első felében, amikor a civil szféra nagyobbik része sem szaktudás, sem technikai lehetőségek tekintetében nem volt felkészülve a digitális forradalomra, a környezetvédők létrehozták saját kommunikációs hálózatukat, a Zöld Pókot. Az alapítvány tagja lett az Association for Progressive Communication nevű nonprofit szolgáltatókat segítő nemzetközi szervezetnek, akiktől speciális segítségeket kaphattak a fejlesztésekhez (kifejezetten a civileknek fejlesztett szoftverek, jobb pályázati lehetőségek, stb.).

Már korábban kitértünk az alacsony magyarországi internet-penetráció lehetséges korlátozó hatására, ám e negatív trendek a zöld mozgalomnál kevésbé érvényesülnek. Mindez annak a következménye, hogy (potenciális) támogatóik között felülreprezentáltak a magasabb iskolai végzettségűek és a fiatalok, akik az átlagosnál magasabb arányban érik el a világhálót. Figyelemreméltó továbbá, hogy Csicseri és Lőrincz pozitív összefüggést mutatott ki az internet-használat és a politikai tiltakozásban való részvételi hajlandóság között (2004: 12): tehát az online aktivitás magasabb való világbéli mozgósíthatósággal jár együtt. Mindezek fényében vizsgálta meg Kiss és Boda tíz, méretük és aktivitásuk tekintetében élen járó zöldszervezet honlapját, különös

figyelmet szentelve az interakciót és a participációt lehetővé tevő eszközökre (i.m.: 169-173). A részletes eredmények ismertetésére e helyütt nincsen mód, de összefoglalásként annyi elmondható, hogy még ezen „elitcsapat” oldalai sem jeleskedtek a site-ot felkeresők érdemi bevonásában, az erre alkalmas eszközökből (pl. fórum, levelezőlisták, online szavazás, linkgyűjtemények) jellemzően csak eggyel-eggyel éltek, a valódi közösségi jelleg így nem kaphatott domináns szerepet. Az információk és tartalmak sem frissülnek elég gyorsan, ezért a honlapoknak nem alakulhat ki egy rendszeres látogatói bázisa, pedig ahogy ezt egy Business Week kutatás is kimutatta: az oldalakat a „tartalomért látogatják meg először, de a közösség miatt maradnak ott” (Csicseri-Lőrincz, 2004:21). Csicseri és Lőrincz hasonló vizsgálataik fényében úgy látják, hogy a site-ok nem az olvasót, inkább a híreket és eseményeket helyezik a középpontba, ekképp nem a mozgalmi-, sokkal inkább a civil szervezeti jelleg válik dominánssá (i.m.: 23). Az evangelizációs (tkp. az „ideológiát” népszerűsítő) frame-ek csak kis számban találhatók meg, és nem jellemző azok megjelenítése az internetes nyilvánosság más felületein sem, például non-profit alapon működő bannercserékkel⁵⁰. A kollektív identitás kialakításában a webes felület önmagában kevésnek bizonyul.

Kiss és Boda interjú vizsgálatot is készített az aktivisták és szervezetek internet-használatának gondosabb feltérképezése érdekében (i.m.: 174-180). A megkérdezettek többsége fontos szerepet tulajdonít az internetes megjelenésnek, általában rendelkeznek konkrét ötletekkel is a tartalom fejlesztése tekintetében, aminek fő gátjaként az elégtelen forrásokat jelölték meg. Hasonló eredményre jut Csicseri és Lőrincz „terepmunkája” is: a jól működő honlapok üzemeltetéséhez a civilek erejét sokszor meghaladó szakmai és anyagi erőforrások szükségeltetnek (i.m.: 28). Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a szimpatizánsok megnyerésében, toborzásában és a velük való kapcsolattartásban kisebb szerepet szántak a honlapoknak – az internet inkább csak a kommunikációt segítő, kiegészítő szerephez jut. Az egyes események szervezésében és a részvételre való buzdításban a személyes kapcsolatfelvétel még mindig eredményesebbnek bizonyul, az

⁵⁰ A bannerek a weblapokon megjelenő, sokszor (mozgó)képekkel operáló reklámfelületek, melyekre kattintva elérhető az adott oldal.

internetre épülő innovatív kampánytechnikák jórészt még ismeretlenek. Annyi azért mindenképp megállapítható: a civilek már létrehozták saját nyilvánosságukat a virtuális térben, aki tudja, hogy hol kell keresnie, az rátalál a megfelelő információkra és tartalomra. Jól mutatja mindezt a hazai zöld mozgalmi család netes kapcsolati hálójának feltérképezése is, amely igen sűrű „szövésű” hálózati struktúra képét rajzolja ki⁵¹ (i.m.: 29-33).

⁵¹ A grafikus megjelenítéshez a TouchGraph programot használták a szerzők, amely az interneten is elérhető: <http://www.touchgraph.com/TGGoogleBrowser.html>

V. A CRITICALMASS.HU

A honlap létrejötte

Mint már korábban is utaltunk rá, a Critical Mass felvonulások (szervezői) magját a budapesti biciklisfutárok adták – ez a kör azonban, már a „hivatalos” CM-ek előtt, tehát 2004-et megelőzően is rendszeresen rendezett néhánytíz fős közös tekeréseket. Ráadásul ekkorra már évek óta működött a szubkultúra közösségi weblapja, a szintén Ninja által fejlesztett alleycat.hu, ami sok tekintetben szolgált mintaként a később megalkotott criticalmass.hu-hoz. A napjainkra egyre népszerűbb honlap⁵² a kezdetektől fogva az interaktivitást helyezte a középpontba, a látogatók hozzászólhatnak, véleményezhetnek, feltölthetnek tartalmakat, stb. – minden azt a célt szolgálta, hogy aktív online közösségi élet alakulhasson ki. Ennek alapján nem meglepő, hogy a Critical Mass weblapja az alleycat.hu egyfajta mellékprojektjeként indult azzal a céllal, hogy az addig jórészt telefonon történő, és ekképp költséges és körülményes szervezői munka helyett egy központi forrásból legyenek elérhetőek az épp aktuális felvonuláshoz köthető legfontosabb információk. Már ez a kezdeti, statikus honlap is nagy terhet vett le a „rendező” válláról, de ami még ennél is fontosabb: felismerték az online közös munkában rejlő potenciált, és a már meglévő biciklis közösségi oldal tapasztalatait szem előtt tartva megfogalmazódott a webes felület fejlesztésének, és rajta keresztül magának a mozgalom önállóbbá tételének igénye.

A munka koordinálásának egyszerűbbé tétele és a közösség határainak kibővítése mellett – mint Ninja külön megjegyezte – a honlappal az is céljuk volt, hogy egy önálló felületet kínáljanak a felhasználóknak, amely tehát nem a felvonulások eddigi szervezőinek egyirányú kommunikációját segíti elő, sokkal inkább egy hálózatot képez, ezáltal a csoport „megfoghatatlan, megvásárolhatatlan és kisajátíthatatlan” lesz. Így egy teljesen nyitott közösség jön létre, a tagok könnyedén elérhetik

⁵² Az alleycat.hu nem csak saját kategóriájában, de az összesített versenyben is megnyerte a HVG Online által szervezett Golden Blog 2007 elnevezésű versenyt, kiérdemelve ezzel a legjobb blognak járó fődíjat.

egymást, az újabb és újabb ismeretségek által egy folyamatosan bővülő rendszert alkotva meg – a criticalmass.hu egy platform az alulról szerveződő biciklis aktivizmus elősegítésére.

Az első CM tömegrendezvény után nem sokkal, 2005-ben tehát megvalósult a honlap interaktív fejlesztése, amely a későbbiek során lehetővé tette a mozgalom folyamatos népszerűség-növekedését és támogatóbázisának bővítését. Bár a honlap funkcióinak részletes elemzését csak a következőkben végezzük el, már most fontos kiemelni, hogy egy olyan oldalt sikerült létrehozni, amely úttörőnek számít a civil/mozgalmi szektorban. Ellentétben az eddigi példákkal, itt nem a szervezet bemutatása, és tevékenységének, céljainak vagy programjainak one-to-many jellegű kommunikációja kerül előtérbe, sokkal inkább az egyes eseményekhez kapcsolódó many-to-many diskurzus, és a minél aktívabb online és offline bevonódás a cél. A mozgalom és a honlap célja – a hozzájáruló és résztvevő attitűd megteremtése –, és struktúrája – a mindenki felé nyitott hálózatos rendszer – tehát analóg egymással, ekképp utóbbi nemcsak mint egy új kommunikációs csatorna, hanem a Critical Mass online reprezentációként értelmezendő.

A honlap helye a webes nyilvánosság tereiben

Már az eddigiekből is kitűnt (a criticalmass.hu részletes funkcióelemzésénél pedig igyekszünk majd alaposabban rávilágítani), hogy a CM blog-rendszerű oldala jól illeszkedik a jelen internetes trendjeibe, a web2.0 világába. Bár a magyar blogoszféra jelentőségét talán még nem lehet egy lapon említeni a nálunk fejlettebb webes kultúrával rendelkező országokéval, de bizonyosan nagy szerepe van abban, hogy az alternatív médiaszolgáltatók és a civil szervezetek online felületeit mintegy kiegészítve hazánkban is már létrejött egy független „második nyilvánosság”, ami az információterjesztés/terjedés egy új modelljét képviseli. Sőt, az utóbbi két csoport is akkor tud igazán sikeresen megjelenni az online világban, ha használják az újabb webes alkalmazásokat. Jó példa erre a nyitott szerkesztési elvvel és a már szinte „kötelező elemként” használt kommentelési⁵³

⁵³ A közvetlenül a tartalmak után helyet kapó, rövid vélemények kifejtésére alkalmas hozzászólások közismert neve: komment.

lehetőséggel rendelkező indymedia.hu, vagy a szintén Ninja által fejlesztett Lehet Más a Világ! (lmv.hu), amely a kritikai baloldal mozgalmainak, civil kezdeményezéseinek otthonát adó közösségi portál. Mint Ninja a magyarországi web2.0-s eredmények és a közösségi oldalak lehetőségei kapcsán megjegyezte, mind szakmai, mind laikus körökben az alleycat.hu és a criticalmass.hu kettőse mindig példaértékű gyakorlatként kerül említésre⁵⁴.

Ráadásul e második nyilvánosság komoly „reklámpotenciállal” bír a CM számára, hiszen számtalan blogon található meg a Critical Mass üzenetei, bannerei. Ez jórészt abból adódik, hogy a városi kerékpározás fejlesztésének ügye sokak által támogatott és helyeselt téma, aminek az egyének vagy közösségek szívesen csapnak hírverést saját oldalukon. Ráadásul a Critical Mass nyitott ideológiájának következtében ezáltal a sajátjuknak is érezhetik a mozgalmat, hiszen a sikerekben az ő hozzájárulásuk is szerepet kap. A bannerek divatos, ötletes grafikai megoldásokkal operálnak, valamint a honlap fenntartójának munkája nélkül, maguktól váltanak vagy frissülnek az épp aktuális üzenetre. A CM-ből – nem kis részben jólsikerült vizuális megjelenítésének hála – egy brand lett, amely sokaknak nyerte el a tetszését, vagy kapott helyet az identitásában. Az ilyen jellegű üzenetek világhálón való terjesztése pedig a mozgalom egyik leghatékonyabb evangelizációs frame-jévé vált.

Mindezek a megállapítások különösen annak fényében mutatják meg valódi jelentőségüket, ha visszautalunk a magyarországi civil és mozgalmi kezdeményezések online felületeinek elmaradottságára, a fentiekhez hasonló innovatív eszközök gyakorlatilag teljes hiányára, a honlapon keresztüli vagy tág értelemben az interneten történő mozgósítás elenyészően alacsony hatásfokára.

A honlap anyagi és technikai feltételei

Mint már többször említettük, a civilek számára az internetben rejlő potenciál kihasználásának fő akadálya az anyagi források szűkössége és a technikai tudás hiánya. És bár előbbivel a CM sem rendelkezik, a webfejlesztő Ninja és a szerver-hostingért felelős Lipilee személyében a mozgalom

⁵⁴ Ninja és munkatársa, Lipilee már több szakmai konferencia előadójaként is megoszthatta ezirányú tapasztalatait.

olyan segítségre lelt, amely által a pénzügyi terheket kiválthatja a magas technikai tudás és a közösség érdekében végzett fizetség nélküli munka kombinációja. Ninja szabadúszóként dolgozik, így idejét maga osztja be, de mint elmondta, sok energiáját köti le a criticalmass.hu fejlesztése és felügyelete. Különösen igaz ez az évenkénti két nagy felvonulás ideje alatt, ilyenkor a sokszorosára növekedett terhelés miatt szinte állandó odafigyelést igényel a honlap. Ráadásul a – költségtakarékosság jegyében – a criticalmass.hu háttérében nincsenek nagyteljesítményű szerverek, a felmerülő problémákat a munkaigényesebb szoftveres úton oldják meg. Jellemző, hogy az oldal a kifejezetten közösségi site-ok tartalomkezelésére kifejlesztett nyílt forráskódú rendszert, a Drupal-t használja. Az alleycat.hu és a CM honlapjának relatíve magas, átlagosan is napi többezres látogatottsága rengeteg új kihívást jelentenek Ninja és Lipilee számára, melyeknek tapasztalatai a teljes magyarországi Drupal-közösségnek és a rendszer további fejlesztésének is hasznára válnak – egyre jobb alkalmazásokat kínálva így az újabb és újabb közösségi weblapoknak.

Ám volt már rá példa, hogy egy tönkrement eszközt a városi biciklis közösség ad hoc jellegű pénzügyi segítségével sikerült pótolni. Ninja elmesélte, hogy a belvárosban kerekézve szólított meg biciklistákat, és akik ismerték és használták a két közösségi site-ot, szívesen hozzájárultak egy kisebb összeggel a probléma megoldásához – a pénz néhány óra alatt összegyűlt... Hozzáfűzte, egy a honlapon meghirdetett hasonló jellegű adakozással könnyedén fedezhető lenne nagyobb költségű technikai eszközök beszerzése is, de amíg a felmerülő gondok kezelése más módszerekkel is sikeres lehet, nem fognak ilyen megoldásokhoz folyamodni.

A honlap felépítése

A criticalmass.hu egy nyitott, interaktív, a közösség által feltöltött tartalmakra épülő dinamikus honlap. A kialakítás blog-rendszerű, a beküldött anyagok bejegyzésekként kerülnek megjelenítésre (posztok), melyek hozzászólások (kommentek) formájában véleményezhetők, kiegészíthetők. A poszt szerzőjeként az azt beküldő felhasználó kerül feltüntetésre, az egy felhasználóhoz tartozó bejegyzések külön is megjeleníthetők a személyes blogján keresztül. Tartalmat csak regisztrált

felhasználók küldhetnek be, de kommentelni a nem-belépettek is tudnak. A főoldalra kikerülő blogbejegyzések kiválasztását általában Kükü végzi el – a főszerzők által feltöltött tartalmak jellemzően a kiemeltek között kapnak helyet, de a szelekció nem személy-alapú, inkább a tartalom érdekességére, hasznosságára fókuszál, cenzúra csak a legkritikább esetben fordul elő. A blogokon kívül a felvonulásokkal kapcsolatos általános információk és a mozgalom eredményeinek bemutatása érhető el egy-egy fülre kattintva, lehetőség van a más városokra specializált tartalom elérésére, valamint a felhasználókat összesítő lista megjelenítésére. Létezik egy Riadóhíradó elnevezésű levelezőlista is, erre a honlap adott menüpontjában lehet feliratkozni a kívánt e-mail-cím megadásával. Ezen kívül fórum is helyet kapott a honlapon – az új témák felvetése szintén minden felhasználó számára adott, de vannak állandó topikok is: bicikliboltok listájáról, szerelési tippekről, kerékpárbiztonságról, ellopott bringák beazonosításáról, stb. A honlap friss tartalmairól RSS-hírcsatornákon⁵⁵ keresztül is kaphatunk tájékoztatást.

A tartalmak kezdetben szorosabban kötődtek a felvonulásokhoz, de hamar beindult egy öngerjesztő folyamat, melynek eredményeképpen a kerékpározáshoz bármilyen módon köthető bejegyzések sokaságát töltötték fel a felhasználók. A mintát e tekintetben is a kezdetben jóval látogatottabb alleycat.hu képviselte, amely ekkorra már egy aktív virtuális közösségi térként funkcionált. A CM honlapja azonban nem csak a biciklisfutár-szubkultúra tagjait vagy az ahhoz csatlakozni kívánókat szólította meg, hanem az összes városi biciklistát, így látogatottsága rövid idő alatt meghaladta a társoldalét. A két honlap között persze mind a felhasználók, mind a tartalmak tekintetében szoros a kapcsolat – előbbit a közös regisztrációs-rendszer, utóbbit a Hírek rovat egymásra mutató linkjei példázzák. A criticalmass.hu posztjai igen széles skálán mozognak: a közösség tagjainak személyes történetei, a bringás világ hírei, programajánlók, élménybeszámolók, kisfilmek és más webes forrású tartalmak ugyanúgy helyet kapnak, mint a kerékpáros infrastruktúra fejlesztésével kapcsolatos tervek és eredmények, pályázati lehetőségek vagy épp a városi közlekedésszervezés koncepciói. Az évi két

⁵⁵ Általában a gyakran frissülő oldalak (blogok, portálok) alkalmazzák a honlapon megjelenő új tartalom rövid összefoglalójának terjesztésére. Az RSS-szolgáltatásra feliratkozók így akkor is értesülhetnek a frissülésekről, ha nem látogatják meg az oldalt.

nagy demonstráció közeledtével természetesen többségbe kerülnek a felvonulás szervezésével és kampányával kapcsolatos bejegyzések, hiszen – mint már korábban több helyen utaltunk rá – a munka jelentős része a honlapon keresztül koordinálódik.

A honlap funkciói

A criticalmass.hu funkcionális elemzését a Kiss-Boda szerzőpáros által is használt, a civilek webhasználatára vonatkozó Warkentin-féle tipológia alapján végezzük el.

A *szimbolikus funkció* elsősorban a mozgalom jelképeinek, az érzelmi és kognitív azonosulást lehetővé tevő üzeneteinek a weben történő megjelenítését takarja. Csicseri és Lőrincz már korábban ismertetett megállapításai (2004: 23) csak részben bizonyulnak igaznak a CM honlapjára, hiszen ha nem is túlzó, de mindenképpen hangsúlyos szerepet kapnak az evangelizációs frame-ek az oldalon. Fontos kiemelni a már többször említett, stilizált bringaemelést megformáló grafikus megjelenítés kitüntetett szerepét. Bár a jelenetsor megszokott látvány a külföldi Critical Mass felvonulások alkalmával is, kifejezetten magyar sajátosság, hogy a mindig kicsit más formában feltűnő motívum jórészt az elmúlt évek gerillamarketing-kampányainak köszönhetően a mozgalom fő szimbólumává és állandó vizuális reprezentációjává vált. A figura természetesen a honlap képi világában is meghatározó elem, ráadásul a szimpatizánsok oldalain, blogjain rendszeresen feltűnő bannereken is előszeretettel használják e motívumot, amely ügyesen és látványosan sűríti magába a mozgalom fő üzenetét.

A frame-ek átadásában és megerősítésében azonban nem csak a vizuális, de – természetesen – a textuális jellegű üzenetekre is fontos szerep hárul. Bár a főoldalon jellemzően nincs a mozgalom alapvető frame-jeit közvetlenül megjelenítő állandó szöveg, a bejegyzések többsége egyértelműen utal a CM alapvető céljaira és ideológiájára. Ráadásul a magas látogatottságnak hála jelentős mennyiségű komment érkezik egy-egy bejegyzésre, amik csak megerősítik az üzenetet, sok felhasználó pedig állandó „aláírást” is használ, amelyek automatikusan megjelenítésre kerülnek hozzászólásuk végén.

Ezek a tömör, sokszor jelmondatszerű kijelentések⁵⁶ különösen alkalmasak a mozgalom üzeneteinek felvillantására.

Az *információterjesztés* a civil a honlapok, így a criticalmass.hu egyik legalapvetőbb funkciója. Sok egyéb mellett a felvonulásokkal kapcsolatos legfontosabb tudnivalók a főszervezők bejegyzéseiben kapnak helyet, de talán még ennél is fontosabb a közösség információszerző- és megosztó tevékenysége. A több ezer fős felhasználói kör látóterébe nyilvánvalóan jóval több minden kerül bele, mintha a hírek begyűjtése egy központi mag feladata lenne. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy szinte semmilyen, a városi biciklizéssel kapcsolatos hír, esemény, program, stb. nem kerülheti el a hálózatosan felépülő mozgalom figyelmét, az egyének pedig szívesen meg is osztanak mindent a teljes közösséggel.

Fontos kiemelni a már korábban említett Riadóhíradó elnevezésű levelezőlista szerepét. Már önmagában sem túl elterjedt a civil szférán belül az efféle email-listák használata, az pedig kifejezetten unikumnak számít, hogy a feliratkozottak száma jelentékeny nagyságot érjen el. A Riadóhíradó jelenleg több mint 4500(!) személy elektronikus elérhetőségét tartalmazza, és mint Kükü megjegyezte, óriási segítséget nyújt a felvonulásokra való mozgósításban, hiszen általa olyanok is megszólíthatóak, akik a honlapot kevésbé gyakran vagy egyáltalán nem látogatják, de kíváncsiak a legfontosabb információkra.

A *szimpatizánsok számára nyújtott szolgáltatások* tekintetében a Critical Mass mozgalom nyilvánvalóan más adottságokkal rendelkezik, mint egy hagyományos civil szervezet. Központosított vezetés hiányában a hasznos információáramlás egy részén kívül a klasszikus irányú – tehát az irányítóktól a tagság felé mutató – szolgáltatások nem jöhetnek szóba, mindez azonban nem azok teljes hiányát, inkább csak eltérő struktúráját jelenti.

⁵⁶ Csak néhány kiragadott példa: „A városba bicikli való. Meg busz, metró és villamos”, „Kerüld ki a dugót! Bring-gáz!!!”, „A belvárost pedig le kell zárni”, „Bringasávot a Nagykörútra!”, „A járművek az úttesten haladnak. A kerékpár egy jármű.”, „Bringával megyek. - No para! Normális tevékenység!”, stb.

A criticalmass.hu – a web2.0 ideájának megfelelően – a közösségi tudás és az abból származó előnyök kihasználásán alapszik. Az egyén a problémáival és ötleteivel a teljes közösség felé fordul, blogbejegyzésének vagy fórumtémájának nyilvánossága pedig lehetővé teszi, hogy azok lehessenek a segítségére, akik képesnek és kompetensnek érzik magukat rá. Ez a megoldás jóval hatékonyabb és nagyobb kapacitással bír, mint egy hierarchikus szisztéma. Számtalan gyakorlati példát lehetne itt említeni a szerelési, biciklivásárlási, útvonaltervezési, stb. tanácsadástól kezdve, az önkéntesen végzett munkákhoz való társ-találáson át, a közös programok népszerűsítéséig.

A *belső kommunikáció* a criticalmass.hu-hoz hasonló honlapok fő rendezőelve, mivel a mozgalom nyitottsága miatt nincs határvonal a „vezetés” és a „tagság” között. Az oldal lényege szerint interaktív, tulajdonképpen inkább a mozgalom egy virtuális találkozási helyének tekintendő. A site teszi lehetővé ezt a hierarchia nélküli, hálózatos működési módot, hiszen rajta keresztül egyszerűen, gyorsan, alacsony költséggel, a földrajzi távolságok és időbeni egyezések korlátozó hatása nélkül valósulhat meg a kommunikáció.

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy mind a felvonulások szervezése körüli, mind az egyéb programokhoz és akciókhoz, mind a fizikai megvalósulással nem járó eseményekhez kötődő kommunikáció döntő többsége a honlapon keresztül történik, általában blogbejegyzések és hozzászólások, különösen lényeges esetekben levelezőlistára kiküldött e-maileken keresztül. Már korábban is említettük, hogy az évi két nagy demonstrációt megelőzően több alkalommal is rendeznek szervezői gyűléseket, de ezek előkészületei, illetve eredményeinek ismertetése és a további közös munka koordinálása ugyanúgy elektronikus úton történik.

A honlap *mobilizációs és participációs funkciójának* megértéséhez érdemes röviden felvázolni annak értelmezési keretét. Egyrésztől kézenfekvő a részvételre, mint az évi rendes demonstrációk, kisebb, alkalmi felvonulások, illetve alulról szerveződő vagy spontán önkéntes akciókhoz kapcsolódó mozgósításra tekinteni. Ez a már korábban ismertetett módokon történik – a valós világban végzett szervezői- és kampánymunka criticalmass.hu-n történő koordinálása mellett azonban az oldalon

megjelenő tartalomnak magának is elvülhetetlen szerepe van a mobilizáció sikerességében. Ez utóbbi képviseli a részvétel és a honlap viszonyának átmeneti – a valós, már meglévő (munka)kapcsolatok webes kommunikációját követő – kategóriáját. Ez azt az igen gyakori esetet takarja, amikor a szimpatizáns az interneten keresztül ismerkedik meg és lép kapcsolatba a mozgalommal. Mindez történhet a webes nyilvánosság független szférájának hálóján keresztül vagy az internetes médiák felvonulások idején megszorodó cikkeinek az oldalra mutató linkjei által, de sokszor a közösség tagjai az ügy iránt érdeklődő ismerőseiknek is a honlapot ajánlják, mint a legpraktikusabb tájékoztatói területet.

Másrészről azonban a webet – és szűkebb értelemben magát az oldalt – úgy is tekinthetjük, mint a mobilizáció új formáinak lehetőségét. Álláspontunk szerint a criticalmass.hu-n zajló aktív kommunikáció és interakció ugyanúgy az elköteleződés és a részvétel egy megnyilvánulási formája, mint mondjuk a felvonulásokon való kollektív cselekvés. A honlap blogbejegyzéseinek jelentős része olyan jellegű, amelyhez nem járul való világbeí megvalósulás – egy hír, egy érdekes személyes történet vagy egy belinkelt videó csak a közösségi véleményalkotás és eszmecsere terepéül szolgál, de ezek a diskurzusok hozzájárulhatnak az identitás szempontjából fontos értékek kifejezéséhez is. Ráadásul az interneten lehetőség van a klasszikus értelemben vett civil aktivizmus megvalósítására is. Napjainkra jellemző, hogy a törvénytervezetek és koncepciók – és ez alól természetesen a kerékpáros infrastruktúra fejlesztési elképzelései sem kivételek – ún. társadalmi vitája a weben nyilvánosságra hozott szakmai anyagokra épül, és az egyéni vagy szervezeti reakciók leggyakoribb formája is elektronikus eszközökön keresztül zajlik. De ide illő példa az is, mikor az Országos Balesetmegelőzési Bizottság egy médiakampányának a gyalogosok és biciklisek szempontjából vitatható üzenetének magyarázatáért – nem kis részben egy erre buzdító CM-es blogbejegyzés hatására – egy tájékoztatást kérő e-mail formájában tömegesen fordultak az illetékesekhez. A criticalmass.hu-n zajló online aktivizmus tehát mindenképp érdekes és üde színfolt mind a hagyományosabb participációs aktusok, mind az internetet kevésbé innovatívan használó magyar mozgalmi szektor eszközei között. Időbeli és térbeli kötöttségek nélkül teremt lehetőséget a bevonódásra, aminek intenzitása ráadásul

rugalmasan változtatható, a napi szintű virtuális közösségi élet pedig a ritkább, valós világbeli kollektív aktusok közötti időszakban is biztosítja a mozgalom aktivitását.

A funkcionális elemzés utolsó egysége az *innovatív ötletek, új kampánytechnikák* elnevezést kapta a tipológiát megalkotó Warkentintől. Már az eddigiekből is kitűnik, hogy a criticalmass.hu nem csak a (zöld) mozgalmi szektor, de a blogoszféra vagy a webes második nyilvánosság terein belül is kiemelkedik kreatív, sokszor úttörő megoldásaival. Ez természetesen nem feltétlenül a látogatók vagy a mozgalom hangadóinak személyes kvalitásai kiválóságának bizonyága, sokkal inkább arról van szó, hogy a nagyszámú törzsközönség együttes potenciálja hatalmas erőforrás-értékkel bír. És ha a felhasználók közül bárkinek akad egy jó ötlete, legyen az egy videómegosztóra feltöltött „házikészítésű” kampányfilm, egy webes platform innovatív használata⁵⁷, vagy egy új, ötletes banner vagy szóróanyag, a web2.0 szellemiségével összhangban a közösség más tagjai villámgyorsan népszerűvé tehetik vagy épp tovább is fejleszthetik azt. Így a valóban értékes ötletek a honlap által alkotott hálózaton szétterjednek – és az utolsó példánál maradva előfordulhat, hogy az előző este feltöltött plakáttervvel a „gyanútlan” alkotó másnap már az utcán szembesül.

A honlap közössége(i)

Bár már az eddigiekben több helyen is érintettük a témát, a honlapon kialakuló közösségek főbb jellegzetességeit érdemes kissé részletesebben is tárgyalni. Mint korábban megjegyeztük, elemzésünk alapvetése, hogy a honlap felhasználóinak együttesét nem egy, a mozgalomtól teljesen független közösségként, de nem is csak a belső mag egy új kommunikációs fórumaként tekintjük; véleményünk szerint inkább a kettő közötti átmenetről lehet szó. Tehát: a valós és az online közösség minden valószínűség szerint jelentős közös halmazzal rendelkezik, de a fizikai és a virtuális tér interaktív aktusainak eltérő jellege miatt érdemes a kettő önálló vizsgálata. Érdekes és sokatmondó adat lehetne, ha ismernénk a két kapcsolatháló közös útjait, de egy ilyen felmérés a mozgalom és a honlap látogatóinak magas száma miatt gyakorlatilag lehetetlen. Személyes tapasztalataink alapján

⁵⁷ Jó példa erre az utcakereso.hu honlap az aktuális Critical Mass felvonulás útvonalát is kirajzoló megjelenése.

azonban úgy becsüljük, hogy az aktív, a felvonulások kampányának és szervezésének lebonyolításában is komoly erőfeszítéseket tevő magnál jóval nagyobb, az évi két nagy demonstráció részvételi létszámánál nyilvánvalóan kisebb számban vannak a virtuális térben is aktív szimpatizánsok.

Mivel tehát az online kommunikációban résztvevők jó eséllyel nem ismerik egymást a való életből, fontos szerephez jutnak a felhasználó identitását megjelenítő eszközök. A látogatók az általuk választott névvel jelentkezhetnek be, a regisztrált személyek pedig kialakíthatják az online profiljukat is. Képet (ún. avatart) tölthetnek fel magukról és szlogenszerű, rövid állandó „aláírást” is választhatnak – mindkettő automatikusan megjelenítésre kerül az illető hozzászólásaiban, ráadásul a karakter a társoldal alleycat.hu-n is használható. Mivel a honlap gyakran frissül – általában naponta több új blogbejegyzés is kikerül a főoldalra –, a kommunikáció igen aktív, így a rendszeresen megnyilvánuló felhasználók könnyen válhatnak a közösség által ismert, és adott esetben elismert tagjaivá. Az „azonosítást” segíti továbbá, hogy lehetőség van egy adott virtuális egyén személyre lebontott aktivitását is megjeleníteni, ekkor az összes hozzászólása, blogbejegyzése vagy fórumos megnyilvánulása láthatóvá válik. Bár a criticalmass.hu-nak deklarált célja a mindenki felé nyitott közösség összekovácsolása, eszközei jócskán eltérnek a hasonló célú oldalakétól⁵⁸. A hangsúly itt nem a felhasználók közötti öncélú kapcsolatokon, hanem az egyéni részvétel alapján kibontakozó kollektivitáson van. Presztízsre ennek megfelelően az aktív, hozzájáruló, a mozgalom felé elkötelezett egyének tehetnek csak szert.

A virtuális és a valós közösségek egyik fő különbsége a kommunikáció sebességében mutatkozik meg – és nincs ez másképp a Critical Mass esetében sem. Az online felület feloldja a földrajzi kötöttségeket, így jóval hatékonyabb tere lehet a kialakuló diskurzusoknak. Mindez a gyakorlatban azt jelenti, hogy criticalmass.hu relatíve nagyszámú felhasználói körének köszönhetően az egyén gyorsabban és rendszeresebben kap visszacsatolást az általa kifejtett aktivitásról, a pozitív

⁵⁸ Magyarországon a klasszikus példa az Iwiw közössége.

megerősítés hozadéka pedig a mozgalom céljai érdekében végzett munkára irányuló nagyobb lelkesedés és odaadás. Az önkéntes tevékenységért való elismerés – legyen az egy bicikliút-szakasz rendbetétele, egy közös program megszervezése vagy egy otthon tervezett, új szórólap – tehát a fizikai találkozások nélkül is megvalósulhat.

Érdemes külön szót ejteni a virtuális közösségek valóssá válásának lehetőségeiről és gyakorlatáról. A CM esetében a teljes mozgalom túl nagy számú résztvevőt mozgósít ahhoz, hogy mindez működőképes legyen, de egyes részközösségek esetében megvalósult a folyamat. Jó példa erre a már említett Millenáris Velodrom heti két nyílt napjára rendszeresen kilátogató, valamint az eredeti Critical Mass-eket idéző minden hónap utolsó péntekén megtartott közös tekerések néhányfős aktív magja. Ezek a csoportok jórészt a honlap ezen állandó programokat beharangozó vissza-visszatérő bejegyzései mentén alakultak ki, a valós találkozásokat követően pedig az online felület a kommunikációt megkönnyítő fórummá változott. Ez azonban a hangvétel személyesebbé válását és még aktívabb diskurzust hozott magával, ami sokaknak keltette fel az érdeklődését, így csatlakozva előbb a virtuális, majd azon keresztül a valós kisközösséghez.

Sokan azonban nem feltétlenül igénylik az interakciók fizikai megvalósulását, mert a webes felületen való társasági élet számos előnnyel is bírhat. Egyrésztől megszabadít a valós világban való találkozások megszervezésével járó nyűgöktől, és rugalmasabban változtatható az aktivitás intenzitása is. Másrészt pedig a közösség összetartó ereje – a városi biciklizés szeretete – behatárolja az online kommunikáció tematikáját, ami a valós kapcsolatoknál kevésbé szigorúan működik. Ez, a vélhetően igen vegyes szociokulturális háttérrel rendelkező szimpatizánsok esetében már gátja lehet a honlapon történőhöz hasonlóan nyitott és gátlásoktól mentes kommunikációnak. Az évi két nagy felvonulás alkalminak minősülő találkozóira azonban mindez nincs hatással – jól bizonyítja mindezt, hogy a CM demonstrációk történetében még egyszer sem fordult elő politikai vagy egyéb jellegű konfliktus vagy megosztottság.

VI. ÖSSZEGZÉS

A dolgozat bevezetőjében azt a célt tűztük magunk elé, hogy feltárjuk azokat a külső és belső, strukturális és környezeti faktorokat, melyek a Critical Mass mozgalmat a magyar civil szféra egyik sikertörténetjévé tették. E befejező részben igyekszünk röviden összegezni a legfontosabb megállapításokat, egyúttal megvizsgálva, hogy a CM által járt út mennyiben általánosítható, és alkalmazható-e a modell más alulról jövő kezdeményezések számára is. Bár ennek hipotetikus eldöntése sokszor nehézségekbe ütközik, elsőként igyekszünk számba venni azon összetevőket, amelyek specifikusan a Critical Mass-hez kötődnek, ezt követően pedig azokat, melyekben bár újszerű, innovatív megoldásokat alkalmaztak, de azok megvalósíthatóak és használhatóak lehetnének más civil mozgalmak által is.

Talán az egyik legfontosabb specifikus faktor a kezdeményezés felépítésében rejlik. A CM történetének egyik kulcseleme, hogy mindvégig megmaradt a mozgalmi jellege, ami egyrészt önmagában is sokak szimpátiáját kivívta, másrészt pedig a bürokrácia teljes hiánya nyitottá és rugalmassá tette a szervezetet, és megkönnyítette a csatlakozást a szimpatizánsok számára. E laza struktúra azonban általában szolidabb érdekérvényesítési képességgel jár együtt – ezt a dilemmát oldotta fel a Magyar Kerékpárosklubbal történő optimálisnak mondható munkamegosztás, amely a civil szervezetre hagyja a kerékpározás ügyéért történő „hivatalos” fellépést. Azonban maga a CM sem tudna mindenféle pénzáram nélkül működni, hogy ha fő alakjai a mozgalomért végzett munkájukat nem tudnák összeegyeztetni az egzisztenciát jelentő foglalkozásukkal.

Szintén nem általános, hogy egy kezdeményezés ennyire hatásosan támaszkodhasson egy már létező, és igen aktív közösségre. A CM szinte bizonyosan nem tudott volna ilyen könnyen átlendülni a kezdeti nehézségeken, ha a biciklisfutárok egyre népszerűbbé váló szubkultúrájának formális és informális kapcsolati hálóját és infrastruktúráját nem mozgósíthatta volna. Az is szerencsés körülménynek mondható, hogy a mozgalom által képviselt ügynek vagy ideológiának nem volt, és a mai napig sincs speciálisan erre fókuszáló politikai támogatottsága. Bár felmérések tanúsága szerint a magyar

lakosság fogékonynak mondható a környezettudatosság irányában, pártszinten egyáltalán nem, civil szervezeti szinten pedig csak sokak szemében konfliktusokkal terhelten, destruktív módon van jelen az ökológiai gondolat. Ez a helyzet szabaddá tette a politikai teret a szinte kizárólag pozitív üzenetekkel operáló Critical Mass számára, amit csak erősített a zöld diskurzus egyre erőteljesebb mediális jelenléte.

Ugyanakkor számos olyan eszközt használt és használ a CM, amelyek – az adott helyzethez igazodva – sikeresebbé tehetnék a magyar mozgalmi szféra mobilizációját, és javíthatnák eredményességét. A cél, hogy az adott mozgalomhoz ne csak résztvevőként, de aktív közreműködőként csatlakozzanak a szimpatizánsok, nem csak a mozgósítási potenciált javítja, de a tevékeny részvétel az elkötelezettségre is jótékony hatással van – általa mindenki a sajátjának érezheti a kezdeményezést. A nagyobb aktivista kör pedig hatékonyabb kampányra képes, legyen szó a még szintén újdonságnak számító gerilla-marketing akciókról, vagy a médiamunkások minél szélesebb körű tájékoztatásáról.

A sikerekhez azonban elengedhetetlen volt az innovatív webes alkalmazások használata is. A civilek számára az internetben rejlő potenciál kiaknázása nem feltétlenül anyagi, sokkal inkább szemléleti kérdés. A Critical Mass irányítói felismerték, hogy a mozgalom munkájának koordinálásához és kommunikációjához ideális terep lehet egy – a web2.0 ideológiáját követő – közösségi honlap. Egy ilyen interaktív oldal alacsony költségűvé, gyorsá és a térbeli távolságoktól függetlenné teszi a szimpatizánsok érintkezését; a tartalom fejlesztését maga a közösség végezheti el; segíthet kiaknázni a kollektív tudásban rejlő potenciált; az aktív diskurzus pedig folyamatossá teheti a mozgalom utáni érdeklődést. A lényeg a many-to-many jellegű kommunikáció, így minden információ, ötlet vagy esemény nyíltan, a teljes közösség előtt jelenhet meg; a véleményezés, megosztás és továbbfejlesztés mind-mind kollektív aktussá válik. Létrehozható ezáltal a mozgalom egyfajta virtuális közösségi tere, az online közösségek pedig nem csak a való világbeli mobilizációt segíthetik elő, de a részvétel új, kizárólag az interneten zajló lehetőségeit is kialakíthatják. Egy jól „menedzsel” civil

honlap pedig az egyre számottevőbb internetes második nyilvánosság és a blogoszféra által további hírverést kaphat, amely jó alkalmat kínál az evangelizációs frame-ek megjelenítésére is.

Összefoglalásként elmondható, hogy a Critical Mass számos olyan új, innovatív eszközt alkalmaz, melyek korábban még jórészt ismeretlenek voltak a magyar civil mozgalmi szektor számára. Felépítésében a hálózati logika érvényesül, amely nem csak a posztmodern társadalmak és intézményei által egyre inkább előtérbe kerülő rugalmas működésmóddal van összhangban, de az internet decentralizált struktúrájával is analógnak mutatkozik. A CM mind a valós, mind a virtuális térben kialakította az egyének hozzájárulásából építkező kollektív aktivizmus rendszerét, ami – a mozgalom céljainak megvalósításán túl egyúttal – identitást és közösséget is nyújt támogatóinak.

VII. HIVATKOZOTT IRODALOM ÉS MELLÉKLETEK

Hivatkozások és irodalom

Anderson, Chris (2007): *Hosszú farkok*. HVG Könyvek, Budapest.

Babarczy Eszter, Halácsy Péter, Szakadát István (2006): Keresés, relevancia, bizalom, autoritás a hálózaton. In: S. Nagy Katalin, Szakadát István (szerk.): *Média és társadalom*. Műegyetemi Kiadó, Budapest. 143-150. o.

Barabás Máté (2002): *Biciklis futárvilág a 20. században*. Szakdolgozat. ELTE-BTK Kulturális Antropológia Szakcsoport.

Benford, R. D., Snow, D. A. (2000): Framing Process and Social Movements: An Overview and Assessment. In: *Annual Review of Sociology* 26. 611-639. o.

BiL (2007): Mitől lett kritikus a tömeg? „Ez nem az én művem, csak jókor voltam jó helyen.” Népszabadság újságcikk. <http://nol.hu/cikk/443489/> (2008.04.22.)

BiL (2008): Szabad-e megbénítani a várost? Interjú a választás előtt álló bringás mozgalom egyik szervezőjével. Népszabadság újságcikk. <http://nol.hu/cikk/477231/> (2008.04.22.)

Bodó Balázs, Szakadát István (2006a): Nyílt szoftverek, nyílt archívumok, nyílt hozzáférés 1. In: S. Nagy Katalin, Szakadát István (szerk.): *Média és társadalom*. Műegyetemi Kiadó, Budapest. 151-156. o.

Bodó Balázs, Szakadát István (2006b): Nyílt szoftverek, nyílt archívumok, nyílt hozzáférés 3. In: S. Nagy Katalin, Szakadát István (szerk.): *Média és társadalom*. Műegyetemi Kiadó, Budapest. 165-170. o.

Borovitz Tamás és munkatársai (2005): Civil szervezetek az információs társadalomban és az információs társadalomért – átfogó társadalomtudományi kutatás. Összegző elemzés a részkutatások főbb eredményeinek bemutatásával.

http://www.ittk.hu/web/docs/kutatasok/6_osszegzo.pdf (2008.04.22.)

Borovitz Tamás, Csótó Mihály, Pintér Róbert (2005): Civil szervezetek internetes jelenlétének vizsgálata. A honlapelemzési kutatás tanulságai.

http://www.ittk.hu/web/docs/kutatasok/2_honlap.pdf (2008.04.22.)

Bruszt László, Vedres Balázs, Stark, David (2005): Shaping the Web of Civic Participation: Civil Society Websites in Eastern Europe. In: *Journal of Public Policy* 1. 149-165. o.

Carlson, Chris (2002): *Critical Mass: Bicycling's Defiant Celebration*. AK Press, Oakland.

Castells, Manuel (2002): *Gondolatok az internetről, üzletről és társadalomról*. Network Twentyone, Budapest.

Castells, Manuel (2005-2007): *Az információ kora: gazdaság, társadalom és kultúra*. Gondolat: Infonia, Budapest.

Criticalmass.hu (2008): A magyar Critical Mass története és eredményei.

<http://criticalmass.hu/blogbejegyzes/20070413/magyar-critical-mass-tortenete-es-eredmenyei>

(2008.04.22.)

Csicseri Márta, Lőrincz László (2004): *Társadalmi mozgalmak mobilizációs és ügyképviselési tevékenysége az interneten*. Tanulmány az Informatikai és Hírközlési Minisztérium Államtitkárságának megrendelésére. Budapest.

Csizmadia Zoltán (2002): Robert D. Putnam: *Bowling Alone* recenzió. In: *Szociológiai Szemle* 3. 183-193. o.

- Depew, D., Peters, J. D. (2007): Községek és kommunikáció: fogalmi háttér. In: Halácsy Péter, Vályi Gábor, Barry Wellman (szerk.): *Hatalom a mobiltömegek kezében*. Új média re:mix I. Typotex Kiadó, Budapest. 187-212. o.
- Dobos András (1999): *Biciklis futárok Budapesten*. Dolgozat. ELTE-BTK Kulturális Antropológia Szakcsoport.
- Foucault, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés: A börtön története*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom: a társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Gelléri Gábor (2000): *Egy cyberközösség antropológiája*. Szigorlati dolgozat. ELTE-BTK Kulturális Antropológia Tanszék. http://www.iszolda.hu/mese/bagoly_mondja_doga/szigorl.htm (2008.04.22.)
- Gelléri Gábor (2001): *Jelentések hálójá*. Szakdolgozat. ELTE-BTK Kulturális Antropológia Tanszék. http://www.iszolda.hu/mese/bagoly_mondja_doga/szakdoga.html (2008.04.22.)
- Giddens, Antony (2003): *Szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Giugni, M., McAdam, D., Tilly, Ch. (ed.): *How social movements matter*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Granovetter, Marc (1994): A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In: Lengyel György, Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest.
- Griffin, Em (2003): *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó, Budapest.
- György Péter (2002): *Memex: a könyvbe zárt tudás a 21. században*. Magvető, Budapest.

- György Péter, Knapp Gábor, Szakadát István (2006): Nyílt szoftverek, nyílt archívumok, nyílt hozzáférés 2. In: S. Nagy Katalin, Szakadát István (szerk.): *Média és társadalom*. Műegyetemi Kiadó, Budapest. 157-164. o.
- Habermas, Jürgen (1986): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. ELTE Filozófiai Továbbképző Intézet-ELTE Szociológiai Intézet, Budapest.
- Hadas Miklós (2003): *A modern férfi születése*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Hajdu Gábor, Szegedi Gábor (2006): Lehet más a pártrendszer? Az ökopolitika pártosodása előtt álló akadályok Magyarországon. In: *Politikatudományi Szemle 1*. 117-139. o.
- Huszár Ákos (2006): Osztály és civil társadalom. A kritikai társadalomtudomány két irányzatáról. In: Némédi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Kézirat. 177-204. o.
- Jenei György, Kuti Éva (2007): A civil szféra szerepe – lehetséges feladatok és hatékonysági következmények. In: Báger Gusztáv, Czákó Erzsébet (szerk.): *A közszféra és a gazdaság versenyképessége*. ÁSZ, FEMI, Budapest. 129-170. o.
- Kiss Balázs, Boda Zsolt (2005): *Politika az interneten*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Kuhn, Thomas Samuel (2000): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kumin Ferenc (2007): Az online Baja – egy város felfedezi magát az interneten. In: Halácsy Péter, Vályi Gábor, Barry Wellman (szerk.): *Hatalom a mobiltömegek kezében*. Új média re:mix I. Typotex Kiadó, Budapest. 91-112. o.
- Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak...* Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- LeBon, Gustave (1993): *A tömegek lélektana*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest.
- Marketing Centrum (2007): *Politika és környezetvédelem*.

- McLuhan, Marshall (2001): *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Melucci, Alberto (1985): The Symbolic Challenge of Contemporary Movements. In: *Social Research* 52. 789-816. o.
- Mező Ferenc (1999): A társadalmi mozgalmak és az ellenállás területei. In: *Magyar Tudomány* 10. http://www.epa.hu/00700/00775/00010/1999_10_04.html (2008.04.22.)
- Mikecz Dániel (2007): Zengő-konfliktus a napisajtóban. In: *Médiakutató* 2007, nyár. http://www.mediakutato.hu/cikk/2007_02_nyar/03_zengo_konfliktus/01.html (2008.04.22.)
- Molnár Szilárd (2003): Társadalmi tőke és információs társadalom. Egyedül kuglizni, egyedül szörfözni? In: *Szociológiai Szemle* 3. 112-121. o.
- Molnár Szilárd (é.n.): Civil aktivitás az Interneten – Kihalt táncterem, pezsgő életű chat-szobák? (Nonprofit Szektor Analízis: Tanulmányok a részvételi demokrácia gyakorlatáról) <http://www.nosza.hu/molnar.dbk.pdf> (2008.04.22.)
- NRC Piackutató Kft. (2007): *Internet-penetráció 2007 II. félév*. http://www.nrc.hu/aktualis?page=details&news_id=465 (2008.04.22.)
- Nyíri Kristóf (1999): Castells: The Information Age. Könyvismertetés. In: *Replika* 36. 157-180. o.
- O'Reilly, Tim (2005): What is Web2.0? Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. <http://www.oreillynet.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html> (2008.04.22.)
- Olson, Mancur (1997): *A kollektív cselekvés logikája: közjavak és csoportelmélet*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Páll Kinga Ágnes (1999): Mit ír az újság a tüntetésről, ha nincs erőszak? A sajtó „framing” eljárásai. In: Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia*. Villányi úti könyvek, Budapest. 87-104. o.
- Seligman, Adam B. (1997): *A civil társadalom eszméje*. Kávé Kiadó, Budapest.
- Ses (2005): Szerinted mi az a web2.0? Blogbejegyzés a kispad.hu-n. <http://kispad.hu/torokgeek/200511/szerinted-mi-az-a-web-20.html> (2008.04.22.)
- Szabó Máté (1998): *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Villányi úti könyvek, Budapest.
- Szabó Máté (1999): A zöld mozgalmak és polgári kezdeményezések Magyarországon: kutatási problémák, módszertan, elmélet. In: Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988-1998). Tanulmányok*. Villányi úti könyvek, Budapest. 15-58. o.
- Szabó Máté (2001): *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás – történeti és összehasonlító perspektívában*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Szabó Máté (2004): *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Székely Levente, Pintér Róbert (2005): Információs paradicsomban a civilek? Valóság több olvasatban. A kérdőíves kutatás tanulságai. http://www.ittk.hu/web/docs/kutatasok/1_kerdoiv.pdf (2008.04.22.)
- Szűcs Viktor, Vida Andrea: Web2.0 – a könyvtárak világában. Előadás a Szegedi BTK Könyvtártudományi szekciójában, 2007 április 18-án. http://www.bibl.u-szeged.hu/~vidaa/oktatas/ea/web2_070418.pdf (2008.04.22.)
- Tilly, Charles (2004): *Social Movements, 1768-2004*. Paradigm Publishers, London.
- Tönnies, Ferdinand (2004): *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Vályi Gábor (2004): Közösségek hálózati kommunikációja. In: *Szociológiai Szemle* 4. 47-60. o.

- Vályi Gábor (2006a): Alulról jövő kulturális globalizáció és az internet. A kelet-közép-európai nu-jazz színtér esete. In: S. Nagy Katalin, Szakadát István (szerk.): *Média és társadalom*. Műegyetemi Kiadó, Budapest. 11-28. o.
- Vályi Gábor (2006b): Valami tempósabb lemezed nincsen? In: S. Nagy Katalin, Szakadát István (szerk.): *Média és társadalom*. Műegyetemi Kiadó, Budapest. 29-42. o.
- Varga Barbara (1999): Manuel Castells és a McLuhan-Galaxis halála. In: *Jel-Kép* 2. <http://www.c3.hu/~jelkep/JK992/keret.htm> (2008.04.22.)
- Vay Márton (szerk.) (2005): *Zengő: Ökológia, politika és társadalmi mozgalom a Zengő-konfliktusban*. Végegylet, Budapest.
- Volosin Hédi: A Városi Biciklizés Barátai Egyesület. In: Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988-1998). Tanulmányok*. Villányi úti könyvek, Budapest. 121-126. o.
- Vörös Miklós (2007): *Fogyasztás- és médiaszociológia I.* Egyetemi jegyzet, BCE.
- Wellman, Barry et al. (2002): Növeli, csökkenti vagy kiegészíti az Internet a társadalmi tőkét? In: *Információs Társadalom* 1. 6-25. o.
- Wellman, B., Gulia, M. (2007): A netszörfözők nem utaznak egyedül: virtuális közösségek mint valódi közösségek. In: Halácsy Péter, Vályi Gábor, Barry Wellman (szerk.): *Hatalom a mobiltömegek kezében*. Új média re:mix I. Typotex Kiadó, Budapest. 143-186. o.
- Wikipedia.org (2008): Critical Mass. http://en.wikipedia.org/wiki/Critical_Mass (2008.04.22.)
- Z. Karvalics László, Dessewfy Tibor (szerk.) (2003): *Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe*. Infonia-Aula, Budapest.

Melléklet 1.

A Küküvel készített interjú vázlata. A digitális hanganyag a mellékelt CD-n található meg. A felvétel március 28-án készült a Szóda kávézóban, a Critical Mass szervezői gyűlését követően. (A felvétel első néhány perce technikai okok miatt nem került rögzítésre.)

Honnan és mikor hallottatok először a külföldi CM-ekről? Milyen összefüggés volt az első magyar CM és a VBB, valamint a biciklisfutárok programjai között? Mennyire volt tudatos a külföldi példákhoz képesti elmozdulás? Számítottatok ekkora érdeklődésre? Volt valamilyen fordulópont a hazai Critical Mass-ek történetében?

Eredetileg is ennyire céltudatos volt a mozgalom, vagy csak egy figyelemfelkeltő-akciónak indult? Mi a CM valódi célja? Változott ez az idők során? Mit tekintetek valódi sikernek? A növekvő tömeget, a fejlődő infrastruktúrát vagy a mindennapi bringázás terjedését? Merre lehet továbbfejleszteni a CM-et? Tudatos, hogy szinte kizárólag pozitív üzeneteket fogalmaztok meg? Hogyan alakítjátok a sajtókapcsolatokat?

Fontos, hogy a CM-ből nem lett egy bejegyzett civil szervezet? Milyen előnyökkel és hátrányokkal jár ez a mozgalmi modell? Hogyan működik a CM források nélkül is? Ha felmerülnek költségek, azok hogyan rendeződnek? Hogyan működik az MK-val való munkamegosztás? Mennyire volt tudatos ez a szisztéma?

Hogyan működik az önkéntességen alapuló munka? Mennyi aktivista van, és hogyan lehetne őket csoportosítani? Van a mozgalomnak egy belső magja? Ez kb. hány főt jelent? A főszervezőknek mennyi munkáját köti le a CM? Ez hogyan egyeztethető össze a hétköznapi munkával?

Mennyire tartoztok a zöldek közé? Milyen a viszony velük, és hogyan működik a közös munka? Miben más a CM, mint egy hagyományos zöldszervezet?

Kulcstényező a criticalmass.hu? Mennyiben tulajdonítható a honlapnak a siker? A munka koordinálása vagy a közösségépítés a fontosabb? Mi a valós és az online közösség viszonya?

Melléklet 2.

A Ninjával készült interjú vázlata. A digitális hanganyag a mellékelt CD-n található meg. A felvétel április 4-én készült a Hajtás Pajtás irodájában.

Mikor indult a honlap? Kezdetben milyen felépítésű volt? Mikor lett dinamikus a felület? Miért hoztátok létre, mi volt vele a cél? Ez hogyan alakult át az idők során?

Miért lett blog-rendszerű? Mit gondolsz a web2.0-ról, és hogyan kötődik az oldal annak ideológiájához? A közösség a fontosabb vagy a munka hatékony koordinálása?

Hol a helye a criticalmass.hu-nak a blogoszférában? Mennyire működik, komoly tényező a magyar második nyilvánosság/blogoszféra? Van „reklámértéke” a CM szempontjából? Hogyan működik a bannerek megjelenítése más oldalakon?

Milyen szerepe van a honlapnak a CM sikerében? Ismersz más hasonló civil oldalakat? Mit gondolsz a magyar civil szféra webhasználatáról? Az ilyen jellegű honlapok célja az egyén bevonása – akárcsak a mozgalomé?

Lehet gátja a civilek jobb webhasználatának a technikai tudás hiánya és a szűkös források? Ti ezt hogyan oldottátok meg? Mennyi munkát ad a honlap felügyelete? Hogyan tudod ezt összeegyeztetni a fizetős munkáiddal?

A honlap közösségei önállóak, vagy csak a valós közösségek egy új fóruma? Mennyire ismerik egymást a valóságban a felhasználók? Az online közösségek konvertálódnak a valóságba is? Vannak, akik csak online aktívak? Van-e egy szűkebb és aktívabb magja a felhasználóknak? Az igazán aktívak azonosak a honlapon és a valóságban?

Hogyan működik a közösség általi tartalomfejlesztés? Mindig volt elég friss bejegyzés? Milyen az oldal látogatottsága? Ez hogyan változott az idővel?

Hogyan látod az online közösség jövőjét? Elszakadhat-e teljesen a valóstól? Esetleg ez már meg is történt?

Van-e bármilyen ideológia, cenzúra, moderálási elv? Voltak ilyen jellegű problémák?